

M

283.402

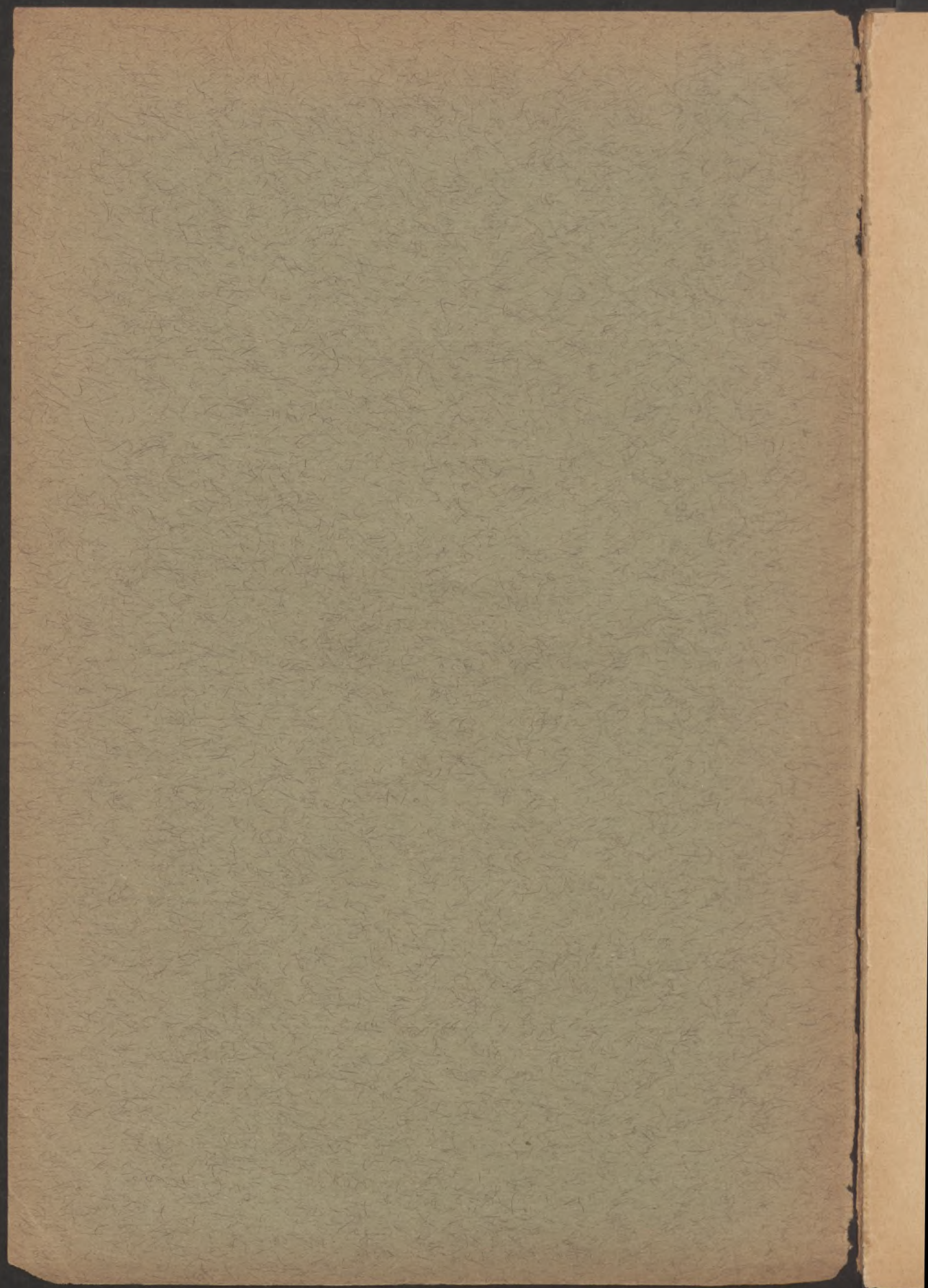
ANONYMUS ÉS A II. GÉZA KORABELI GESTA

ÍRTA:
DOMANOVSKY SÁNDOR

*Különlenyomat
a „Századok” 1933. évi 1—5. füzetéből.*

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZ.
BUDAPEST, 1933.

*Nagyméltósági dr. Balogh László írta
mely kísérettel
Domanovszky*

ANONYMUS
ÉS A
II. GÉZA KORABELI GESTA

ÍRTA:
DOMANOVSZKY SÁNDOR

*Különlenyomat
a „Századok“ 1933. évi 1–5. füzetéből.*

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZ.
BUDAPEST, 1933.

M 283402

Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám:

V1274-11.777/1963

I.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének a minapában megjelent második kötete (1932) egy fiatal német tudós, *Heilig Konrád József* tollából feltűnést keltő tanulmányt hozott „Wer war der anonymus Notar?“ címen. Heilig, aki a középkori latin nyelv kitűnő ismerője, Anonymus latinságának és stílusának vizsgálatából indult ki. Megállapításai tehát stíluskritikai eredményeken nyugszanak. A szerző ezeket más helyen¹ így foglalja össze: „A szövegnek a középlatin filológia és a paleográfia szempontjából való megvizsgálása során feltűnt, hogy az Anonymus-kodex szövege két szabályszerű oklevélformulát tartalmaz. Ezek a következők: „*Ut si quis iuramenti statuta infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum*“ és: „*Sed istud notum sit omnibus scire volentibus...*“ Miután Anonymus királyi nótárius volt, a két idézett formulának meglehetősen pontosan kapcsolódnia kell azoknak az okleveleknek a formuláihoz, melyeket királyi kancelláriai praxisában szerkesztett. Az okleveles anyag átvizsgálása során kiderült, hogy az Anonymus-szöveg idézett kihirdetési formulája királyi oklevelek közül legjobban a Szentpéteri-féle Kritikai jegyzék-ben a 83. szám alatt közölt 1153-iki oklevél megfelelő formulájára hasonlít, viszont az átokformula a 84. száméra, amely az 1156. évből származik. Ez az egyezés nem lehet véletlen, annál kevésbbé, mert egy 1156-i magánoklevélben teljesen hasonló átokformula szerepel. Ebből az következik, hogy Anonymus 1156 körül élt, tehát II. Béla jegyzője volt. A 84. számú oklevél szerzője magát „*Barnabas, regis notarius, Albensis canonicus*“-nak nevezi, s így ez a Barnabás a névtelen jegyző.“

Heilig stíluskritikai megállapításai szerint tehát az Anonymus Gestái II. Géza király idejéből valók és azoknak írója a királynak ismételten szereplő nótáriusa: Barnabás.

Ezzel a magyar könyvtárak polcos termeiben a névtelen Gesták szerzői dicsőségéért küzdő praetendensek száma

¹ Századok, 1932. 417. l.

ismét eggyel növekedett s most már számuk a féltucatot is jóval meghaladja. Kor szerint az igénylők így oszlanak meg, II. Béla idejéből: *Péter* fehérvári prépost (Fejér György), *Péter* óbudai prépost (Jakubovich Emil) és *Barnabás* fehérvári kanonok (Heilig); III. Béla idejéből: *Pál* erdélyi püspök (Katona István, Pauler Gyula) és *Adorján* erdélyi püspök (Sörös Pongrácz és Sebestyén Gyula); IV. Béla idejéből: *Péter* aradi prépost (Kollár Ádám), *Pál* pozsonyi majd székesfehérvári prépost (Pray György), *Benedek* (Cornides Dániel) és *Pous* mester (Marczali Henrik).¹

Meggyőződésünk szerint a kérdés lényege nem az, hogy az író nevét és kilétét pontosan megállapíthassuk, hanem hogy a szövegnek a magyar történetírás fejlődése, a textus átszármaztatása szempontjából helyét — minden más mellékes nézőponttól eltekintve — lehetőleg pontosan kijelöljük. Nem is szentelnénk tehát nagyobb figyelmet az új „igazi Anonymus”-nak, ha Heilig saját eredményeiről duzzadó önérzettel nem jelentené ki, hogy: „Hier handelt es sich doch gewiss nicht um eine geistreiche Hypothese, hier liegt ein mit diplomatischer, sozusagen naturwissenschaftlich exakter Methode gewonnenes Resultat vor”,² ha nem fűzne felfedezéséhez további messzemenő következtetéseket, és ha tanulmánya nem jelent volna meg olyan előkelő helyen.

A magyar historikusok előtt már régidő óta tudott dolog, hogy az Anonymus és az Árpád- és Anjoukori magyar krónikák szövege közt szoros kapcsolatok vannak, amelyek csak egy régibb forrás közös használatából magyarázhatók. Madzsar Imre éles megfigyelései alapján erről Heilignek is tudomása van, s minthogy Madzsar az egyezéseket a II. Géza korabeli szerkesztéssel állapítja meg, Heilig már azt a gondolatot veti föl, hogy Barnabás mester nem csak az Anonymus honfoglalástörténetét írta, hanem ő a szerzője a feltételezett II. Géza-korabeli, a magyar királyok uralkodásának történetét tárgyaló Gestáknak is, tehát az első jelentékeny magyar krónikás és író.³

¹ V. ö. Jakubovich Emil kitűnő cikkét: P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez (Klebensberg- emlékkönyv), ahol a régibb véleményeket is ismerteti, 171—180. l., továbbá ugyanazon szerzőtől a Magyar Nyelv 1932. évi folyamának 193—199. lapjain: Két új Anonymus-jelölt. (Pál csanádi püspök, Primagenitus aradi prépost.)

² Bécsi történeti intézet évkönyve. II. 57. l.

³ ... er ist wohl der erste bedeutende ungarische Reichschronist und Schriftsteller. U. o. 60. l.

E túlzott következtetések miatt nem mellőzhetjük el itt Heilig „természettudományiasan exakt“ módszerének vizsgálatát.

Már itt előre kell bocsájtanunk, hogy az adott viszonyok közt a Heilig által alkalmazott, kizárólagosan stíluskritikai bizonyítékokra támaszkodó módszert nem tartjuk kielégítőnek. Elismerjük, hogy Heilig rendkívül nagy és pontos filológiai akribiával végzett előmunkálat után készítette tanulmányát, elismerjük, hogy az a módszer, amelyet a diktátumok ismérveinek megállapítására fölhasznál, nagyon magas színvonalon áll. Mindez azonban még nem jelenti azt, hogy ebben az esetben is és kizárólagosan csak ezzel a módszerrel helytálló eredményt lehessen elérni. A XII. századból Magyarországon sokkal kevesebb oklevél és frásos emlék maradt fenn, semhogy ezeknek szó- és főképen fráziskészlete stíluskritikai megállapításokra elég szilárd alapot nyújtana és megengedné egyéni stílussajátságoknak egymástól való szigorú elválasztását. Nagy nehézséget okoz e tekintetben, hogy akkor Magyarországon még nagyon kevesen foglalkoztak latin fogalmazással, — hiszen ezt az időt még az oklevéltelen korszakhoz számítjuk, — az alkalmazott és átszármaztatott szó- és fráziskészlet tehát kétségtelenül aránylag szűk körre szorítkozott, aminek viszont az volt természetes következménye, hogy az átszármaztatott anyag speciális nemzeti sajátságok fejlődésére vezetett a magyarországi latinságban. Az összehasonlításokat tehát mindig abból a szempontból is ellenőriznünk kell későbbi emlékek nyelvezetének vizsgálatával, vajjon a föltűnő egyezések nem ilyen folyamat eredményei-e?

Heilig kiindulópontja a fentebb idézett két, a Gesta szövegében előforduló oklevélformula. Anonymus az augsburgi ütközet után ezeket mondja: „*Sed istud notum sit omnibus scire volentibus, quod milites Hungarorum hec et alia huiusmodi bella usque ad tempora Tocsun ducis gesserunt.*“ A mondat első része a kor promulgációs formuláival egyezik, a kor pontosabb meghatározására tehát Heilig a királyi oklevelek Szentpétery-féle¹ kritikai jegyzéke alapján 1118-tól 1210-ig összeállítja a jegyzékben közölt oklevelek promulgáció-formuláit s a 83. számú 1153-ból kelt oklevélben találja meg az Anonymus kifejezéséhez legközelebb álló formulát:

¹ Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 1001—1270. Budapest, 1923. A számok mindig e jegyzék számaira utalnak.

„*Notum sit omnibus, deum timentibus.*“ Ugyanígy jár el a másik helynél is, amely a vérszerződésnél kimondott átkot a következőkben adja: „*si quis iuramenti statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum.*“ Itt már kevésbbé feltűnő a hasonlatosság a Heilig által legközelebbinek megjelölt 1156-ból kelt 84. számú oklevéllel: „*quod quicumque cassare temptaverit, anathemati divino perpetualiter subiaceat et regio temporaliter puniatur.*“ Ennek az oklevélnek írójaként van megnevezve „*Barnabas regis notarius, Albensis canonicus.*“ Ez tehát az az alap, amelyen Heilig bizonyítása elindul.

Vizsgáljuk meg ezt az alapot kissé közelebről. Ami a promulgációt illeti, annak első fele (*notum sit omnibus*) az egész vizsgált korszakon keresztül, tehát III. Béla korában is, általános. Ez az első rész szóval semmit sem bizonyít II. Béla vagy II. Géza kora mellett. A második résznek: *scire volentibus* pedig egyáltalán nincs megfelelője. Heilig tehát azt hangsúlyozza, hogy itt a ritmus a fontos, már pedig „*de-um ti-men-ti-bus*“ és „*quam et pre-sen-ti-bus*“ ugyanolyan ritmusú, mint „*sci-re vo-len-ti-bus*“.¹

Még nehezebb a helyzete a maledikciós formulánál. Ezt már szavakra bontja szét s mint lényegeseket az első részben a *si, infringere, voluerit*, a másodikban az *anathema, subiacere, perpetuum* szavakat jelöli meg. A második rész három szavát találja meg a 84. számú oklevélben: *anathemati divino perpetualiter subiaceat*. Az első résszel azonban itt is nagy baj van; Heilig tehát 26 különböző oklevél maledikciós formulája alapján kiszámítja, hogy a döntő 6 szó közül 26 eset között 6-ban 3—3 szó egyezését meg lehet állapítani, de itt már az *in perpetuum* esetében azzal az egyezéssel is megelégszik, ha e helyett *perpetualiter, eternaliter, sine fine*, vagy *hic et in evum* áll. A két formula közül ez engedelmeskedik kevésbbé kívánságainak, ennek ellensúlyozására tehát siet kijelenteni, hogy egy ugyancsak 1156-ból származó magánoklevélben (Euridinus adománya az esztergomi egyháznak) is megtalálta a *perpetuo anatemati subiaceat* formulát.²

¹ Évkönyv, 26. l.

² Évkönyv, 32. l. Hozzátehetjük, hogy ezt a formulát a magyar krónikában is megtalálhatta volna III. Henrik 1051-iki hadjáratánál: *Cesar ergo . . . dicebat . . . quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad revertendum . . . ipse nunquam Andree regi et successoribus inimicaretur . . . sed et etiam, si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret.*

Már ezen az alapon levonja a következő lapon a következtetést: „Der König des anonymen Notars kann kein anderer als Béla II. sein. Damit ist ein Jahrhunderte langer Streit endgültig zu Gunsten des blinden Béla entschieden und doch wohl nicht etwa nur wahrscheinlich, sondern ganz sicher.“¹ Egy újabb lappal odébb már megállapítja a szerzőt: „Also ist Barnabas der anonyme Notar.“ Erre a következtetésre az 1156-ból datált 84. számú oklevél alapján jut el.

Barnabás mint II. Géza király notáriusa 1146-tól 1158-ig nyolc esetben fordul elő mint valamely oklevél scriptora² és 1158-ban két dalmáciai oklevélben mint *cancellarius*. Eltekintve e két utóbbtól, a nyolc oklevél közül egyben csak az van említve, hogy *notario Barnaba existente* (77. sz. 1148-ból), egy esetben kétségtelenül csak a fogalmazás körül volt része: *qui iussu regis hoc privilegium dictavit* (81. sz. 1152-ből), három esetben a formula, mely nevét az oklevél szövegébe bekapcsolja, azt mondja róla, hogy az oklevél „*scriptor*“-a (73. sz. 1146-ból, 82. sz. 1152-ből és 84. sz. 1156-ból), egyszer hogy azt ő „*scripsit*“ (78. sz. 1150-ből), egyszer hogy „*conscripsit*“ (80. sz. 1151 körül), egyben pedig, hogy Géza király „*per notarium Barnabam hanc cartam stabiliri facit*“ (90. sz. 1157—58 körül).

Nagyon téves volna azonban ezeknek a kifejezéseknek különbségeiből messzebbmenő következtetéseket levonni. A rendszeresebb okleveles gyakorlat Magyarországon Szentpétery Imre megállapításai szerint csak akkor van kialakulóban. Az első állandó személyiség, aki ezzel foglalkozik éppen II. Béla idejéből Johannes nótárius, akitől az 1135 és 1137 közti évekből összesen három oklevelet birunk, a második a szóbanforgó Barnabás, a harmadik az ő utóda Bicen, akitől az 1162—1172 közti évekből maradtak ránk oklevelek. Az oklevelek kiállítása úgy külső, mint belső tekintetben fölötte ingadozó. A királyi oklevél a királyi megerősítést nyert magánoklevéltől alig különböztethető meg. A király többnyire mások rendelkezéseit foglaltatja írásba és erősíti meg pecsétjével, gyakran csak pecsétjét illeszti a magánfél által bemutatott oklevélre.

Szentpétery éppen Barnabás és Bicen működését így jellemzi: „... ezt csak úgy fejthetjük meg, hogy Barnabás és Bicen szerepe nem (vagy *nem mindig*) az oklevelek írása,

¹ Évkönyv, 33. l.

² Egyszer csak mint sigillator, 85. sz. (1156 körül.)

hanem azoknak megfogalmazása, vagy a felek által benyújtott fogalmazványnak többé-kevésbé való átalakítása volt: A *scribere*, *scriptor* s hasonló kifejezéseknek tehát... itt az ő szerepükre nézve valószínűleg az az értelme, s ezt az egyik oklevélben Barnabás szerepének a *scripsit*, *scriptor* helyén hasonló kapcsolatban *dictavit* szóval jelölése is igazolja, mert ez fogalmazást jelent. Ez azután az oklevelek szerkezetében olykor nagyobb, máskor kevésbé szembetűnő rokonságot vagy egyformaságot eredményezett ugyan; egyöntetű „kancelláriai” formák kialakulására azonban még nem vezetett.¹

Éppen a többször említett 84. számú oklevél 1156-ból, amelyben a maledikciós formula második része: „*anathemati divino perpetualiter subiaceat*” előfordul, ámbár scriptorként Barnabás, pecsételőként pedig Miklós vannak megnevezve, alig tekinthető királyi oklevélnek. Benne Márton esztergomi érsek első személyben (*Ego...*) beszél, sőt rendelkezésének királyi megerősítéséről is maga nyilatkozik: „*Ne vero cuiquam successorum meorum eas substrahere, diminuere vel mutare liceat, per presentes privilegii paginam sanciri constitui et regii impressione sigilli tam aurei, quam cerei totius regni assensu stabiliri feci.*”² Az is különös, hogy a tanuk közül Belus nádor és Henrik udvarbíró nevei kétszer is föl vannak sorolva, az oklevél elején a dátummal és a király nevével kapcsolatosan, és az oklevél végén a tanuk élén. Bármennyire lazák is még az oklevél kiállításának szokásai, a királynak akkor már legalább egy évtizede működő nótáriusa, ha az oklevelet akár csak maga fogalmazta volna, ilyen durva hibát alig követett volna el. Barnabás tényleges részvételével szemben ez oklevél szövegének keletkezésében tehát méltán aggályokat nyilváníthatunk.

A másik döntő oklevélen, a 83. számún pedig, amelyre Heilig a promulgációs formula átvételét alapítja, egyáltalán nincs is rajta Barnabás neve s ahhoz a királyi kancellárnak, vagy nótáriusnak semmi köze. Kiállítója Albertus úr azt Rafael pannonhalmi főapát és a szentmártoni apátság szerzetesei és Ticianus fia királyi pristaldus előtt, tehát Pannonhalmán, anélkül, hogy a király környezete részéről bárki is jelen lett volna, foglaltatta írásba.³

¹ Szentpétery: Magyar oklevéltan, 60. l.

² Mon. Strigoni, I. 107. l.

³ Wenczel: Árpádkori új okmánytár, I. 63. l. Pannonhalmi rendtörténet, I. 602. l.

Tehát éppen az alapul szolgáló két formulánál Barnabásnak tényleges tevékenysége nagyon is kétséges, illetve a promulgációs formulánál ki van zárva. Lássuk tehát a további bizonyítékokat, amelyeket Heilig tételének további alátámasztására felhoz.

Ezek is stíluskritikaiak. Mindjárt az első meglepően frappáns. Anonymus a prologus végén írja: *Reges Hungarie et nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum.* „Barnabas schliesst — folytatja Heilig — in Nr. 72. das Corpus der Urkunde mit dem Satze: *Judicium dei sine misericordia veniat super illum, nisi resipuerit, hic et in evum.*“¹ Első pillanatra nyomósabbnak látszik ez az előző bizonyítékoknál.

De semmi sem szól amellett, hogy ez az oklevél² Barnabástól származnék. Igaz, hogy az első, amelyben Barnabás mint scriptor előfordul, ugyanebből az évből való, 1146-ból; az itt szóban forgó azonban kétségtelenül magánoklevél, amely a hozzábiggyesztett megerősítési záradék tanúsága szerint utólag nyerte el ezt a megerősítést: *scripta, recitata et confirmata sunt hec presentibus nobilissimis regni testibus.* Tehát a valószínűleg Pannonhalmán írt szöveget a tanúk előtt fölolvasták és ezen fölolvadás alapján erősítették meg. Az ország előkelő tanúi közt pedig bizonyára nem volt jelen a király nótáriusa, mert különben László herceg mestere és a szomszédos centuriók (Ceh, Henricus, Cherbela) mellett bizonyára az ő nevét is felsorolták volna.

De eltekintve ettől, Heilig exakt módszere szerint inkább azt kellene bizonyítani ezzel a hellyel, hogy az Anonymus Barnabás elődjével, Jánossal azonos, mert már ő is használja egy 1137-ben kétségtelenül az ő kezéből kelt oklevelében a következő maledikciót: „*malediccioni subiacent et beatum Martinum ultorem sue iniurie hic et in eternum* senciant,“³ majd a következő évben egy másik oklevélben: „*et hic et in futuro illi adversarentur*“⁴; és János legalább tényleg II. Béla jegyzője volt. Persze Heilig valószínűleg úgy képzei el, hogy Barnabás korábban János mellett működött s elődjétől tanulta el ezt a formulát.

Különös súlyt kell vetnünk éppen erre a János nótárius okleveleivel való egyezésre, mert Heilig további stílkritikai vizsgálatainál nem csak azokra az oklevelekre terjeszkedik

¹ Évkönyv, 34. l.

² Wenzel: Árpádkori új okmánytár, I. 56. l. — Pannonhalmi rendtörténet, I. 597. l.

³ Fejér Cod. Dipl. II. 94. l.

⁴ Fejér Cod. Dipl. II. 108. l.

ki, amelyekben Barnabás meg van nevezve, hanem egy csomó más oklevelet is néki tulajdonít, így a Szentpétery-féle jegyzék szerint a 67., 68., 70., 72., 74., 75., 79., 83. és 95. számúakat.¹ Részletes felvilágosítást, hogy miért tulajdonítja ezeknek fogalmazását Barnabásnak, csak a 95. számú 1161-ben VII. Lajos francia királyhoz intézett levélre vonatkozólag ad.² Ennek a levélnek egyes fordulatait párhuzamba állítja az Anonymus egyes soraival s így kimutatja, hogy mindkettőben előfordul a *dei gratia, nobilissimus, dilectissimus, certus, amicitia vestra, nuncios mittere, fidelissimus, scitis quia, ortus, proprius, sibi eligere, sicut, nuncios mandare, nullo modo, proponere, confirmare, stabilis, permanere, notum, predictus, aliquid mali, machinare, manu valida (v. forti, v. violenta), devastare, aggrediari* kifejezés. Ez a bizonyítás egy levél és egy könyv szövege közt, azokat teljesen szavakra darabolva szét, semmi bizonyító erővel nem bír.

A többire vonatkozólag Heilig azt írja: „Die Wiedergabe der Argumente für die Abfassung all dieser Stücke durch unsern Notar sei mir, da sie den Rahmen eines Aufsatzes weit sprängen würde, hier erlassen; ich werde sie später in aller Ausführlichkeit nachholen.“³ Ezekre tehát nem lehetünk figyelemmel. Heilig stíluskritikai módszerre nem teszi valószínűvé, hogy indokolása lényegesen több bizonyítékot hozzon az illető oklevelekre nézve, mint fentemlített összevetése.

Stíluskritikai összevetéseinek eredményét Heilig számokban is kifejezi. Barnabás egyéni stílussajátságait, amelyeket Anonymusnál is megtalál, 43-ra teszi. Ebből 31 egyszavú, 5 két, 4 három és 3 négy szóra terjedő.⁴

Barnabás nagyon jellegzetes stílussajátságának tartja például az *accepta licencia, honorifice, sublimari* kifejezéseket, amelyek szerinte csak Anonymusnál, Barnabásnál és az ő tanítványánál Bicennél fordulnak elő.⁵

E részben óvatosságra inthették volna azok a helyek, amelyeket Madzsar a krónika II. Géza előtti részéből állított össze, ahol nemesak a *honorifice* szó, hanem a *honorifice suscipere* kapcsolat ötször fordul elő.⁶ Persze Heilig, abban

¹ Évkönyv, 46. l.

² Évkönyv, 56—57. l.

³ Évkönyv, 46. l.

⁴ Évkönyv, 57. l.

⁵ Évkönyv, 46. l.

⁶ Madzsar Imre: A II. Géza korabeli névtelen. Budapest, 1926. 13—14. l.

a hitben, hogy a II. Géza korabeli krónikáról (Gesta) is ki tudja majd mutatni, hogy az Barnabás műve, Madzsar közlései által még megerősödött véleményében. Ennek a szónak olyan nagy fontosságot tulajdonít, hogy párhuzamos szövegeket közöl Barnabás és Bicen egy-egy okleveléből, azt bizonyítva, hogy Bicen átvette elődének szövegét, a *honorifice* szót azonban *honorabiliter*-re változtatta.¹

Legyen szabad éppen ezért ennél a szónál nekünk is hosszasan időznünk. A Madzsar által már összeállított öt *honorifice suscipere* helyhez ide iktatok tehát további két helyet a krónika V. István-kori folytatásából, ahol IV. Béla, majd Vencel koronázásánál fordul elő:

... eusem regalem ad latus ipsius *honorifice* tenente²...
... *honorifice* cum coronaverunt³...

Kiegészíthetem azonban ezeket az adatokat még Kükülleiből⁴ a következőkkel:

... per dominos et communitatis *honorifice* susceptus ... p. 174.
... regi obviam venientes *honorifice* suscepunt ... p. 178.
... cum securo conducto *honorifice* destinavit ad propria remeandos ... p. 180.

és János minorita krónikájából⁵ az alábbiakkal:

... ipsos accipiendo duleiter, *honorifice* pertractavit ... p. 147.
... venit in Londniam civitatem, ubi *honorifice* susceptus ... p. 164.
... ne nomen suum, regnum dignum et *honorificum* per sue male operationis infamiam macularent ... p. 147.

Hasonló kijelentést tesz Heilig a *strennuus* szóról mint a miles mellett alkalmazott epithetonról: „das seltene Wort strennuus ist ein Residuum der Alexander- und Trojanerbearbeitung des „anonymen“ Barnabas.“⁶ Nos ez a ritka szó a krónika II. Géza utáni részében is előfordul:

... in cuius exercitu Lorandus filius Thome, miles *strennuus* contra cumanos lanceavit... p. 103., c. 88.-

Kükülleinél lépten nyomon:

... rex ipse *strennum* et bellicosum virum Andream filium Lachk ... p. 168.

¹ Évkönyv, 47. l.

² A Bécsi Képes Krónika Toldy-féle kiadásában c. 79. p. 101.

³ U. o. c. 90. p. 107.

⁴ A dubnici krónika által fenntartott szövegből idézem, Florianus Fontes Domestici III.

⁵ Ugyanonnan idézem.

⁶ Évkönyv, 49. l.

- ... ubi etiam *strennui milites* Bartholomeus filius Laurencii Thoth et Harsandorfer teutonicus... p. 169.
 ... *strennum virum* Stephanum filium Lachk... p. 172.
 ... dimisso ibi *strenno milite* Thoma... p. 181.
 ... ibidem autem *strenno viro* Petro suo vicevovoda... p. 187.
 ... Nicolao de Gara bano de Macho *viro strenno* et bellicoso... p. 187.
 ... Nicolas de Gara in iuvenili etate banus constitutus multum agilis ac *strenuus*... p. 188.

hasonlóképen János minoritánál is:

- Percipientes autem almani et *strenni milites* ducis Austrie... p. 149.
 ... regem Lodovicum... in armis *strennum*... ire in Apulia... p. 149.
 ... Stephanum Lachk tunc vovodam transsilvanum in armis *militaribus* audacissimum et *strennum*... p. 153.
 ... una cum filio *strennuissimo* et audace... p. 154.
 Antedictus vero Stephanus dux belli, sicut *miles strenuus* et audax, ut leo... p. 154.
 ... diffusa igitur fama *strennitatis* Stephani filii Laczk... p. 154.

Nem folytatjuk. Hogy a *causa* (abl.), *studium*, *more*, *amplecti*, *complecti*, *condonare*, *sublimari*, *expedicio*, *eventus*, *mandare*, *considerans*, *donaria*, *misericordia*, *inclitus*, *devastare* szavak is Barnabásnak jellegzetes szavai lennének, semmiképp sem tudjuk elhinni.

De nem tudjuk elhinni azokról a szókapcsolásokról sem, amelyeket Heilig mint Barnabás egyéni fordulatait jelöl meg: *accepta licentia*, *inito consilio*, *adepta victoria*, az *ut*-nak *non*-nal vagy *ne*-vel s a főnévnek utánatett *cuius*-szal való összefűzését sem.

A legnagyobb érdeklődéssel fordult természetesen figyelmünk a 3—4 szóra terjedő állítólagos egyezések felé. Ezek közül a *notum sit omnibus* és *hic et in evum* fordulatokat már tárgyaltuk. Mellettük stíluskritikai szempontból teljesen jelentékteleneknek tartjuk a következőket: *suo dilectissimo amico*, *misit nuncios suos*, *per nuncios mandaverunt*¹, *quod et factum est*.² Maradna még egy kifejezés: *huius mundi*

¹ A *mandare* szóra és erre a kifejezésre v. ö. a krónika II. Géza utáni részében: *ad mandatum ecclesie transfretasset in Terram Sanctam* c. 88., p. 105. — Bazarad regi sic *mandavit nuncios* perhonestos. c. 103., p. 116. — *plenam dilectionem gracie sibi velitis per vestras literas remandare* c. 103., p. 116.

² Kézai is használja az augsburgi esata leírásánál: *Verum quidem est et liber continet cronicarum, ut blasphemati audacter Cesari iniuriose sunt locuti, asserentes, quod si ipsos occidi fecerit, de gente sua de cetero nullus captus vivere poterit, sed vel in perpetuam tradetur servitutem, aut nullo iudicio precedente, occidetur. Quod et*

laboriosi Anonymus prológusában, amelynek megfelelőjét Heilig — tényleg ugyanazokat a szavakat — egy II. Béla korabeli datálatlan oklevélben (67. sz.) találta meg, amelyet természetesen sietett is mindjárt a Barnabás által írottak közé besorozni.

Ezzel kapcsolatban rá kell térnünk arra a kérdésre, hogy mettől meddig is volt Barnabás királyi jegyző. A magyar diplomatika szerint, amely e részben csak azokra az oklevelekre támaszkodik, amelyekben Barnabás neve szerepel, 1146-tól 1158-ig.¹ Heilig stíluskritikai alapon (a bizonyítékokkal egyelőre még adósunk) ezt előre kiterjeszti 1131-ig, hátrafelé pedig 1161-ig.

Az 1131-es dátummal azonban baj van. II. Béla idejéből nem tudunk kimutatni Barnabástól származó oklevelet. 1135—1137 közt János volt Béla király jegyzője. De nincs is semmi alap arra, hogy ilyen messzire menjünk; ha egy II. Béla korabeli datálatlan oklevélről sikerülne kimutatni, hogy az Barnabástól való, akkor az csak II. Béla uralkodásának végéről, legfőleg 1137-től volna keltezhető. Az 1131-es évszám csak úgy került ebbe a megállapításba, hogy a fent említett 69. számú oklevél mellett a Szentpéteri-féle „Kritikai jegyzékben” évszámként 1131—1141 áll. Heilig ezt az oklevelet bizonyára azért sorolja Barnabás fogalmazványai közé, mert a *huius mundi laboriosi* és az *accepta licencia* kifejezéseket találja benne. Kimutattuk azonban fentebb, hogy a *hic et in evum* — Heilig szerint jellegzetes Barnabási szólás — II. Béla olyan okleveleiben is előfordul, amelyek a szöveg szerint is János királyi jegyzőtől származhatnak. Lehet-e tehát egyedül ezekkel az érvekkel Barnabás fogalmazási tevékenységét ez oklevél létrejöttében igazolni?

Persze Heilignek nagy szüksége van rá, hogy ezt az oklevelet lefoglalja Barnabásnak, mert e nélkül Barnabás nem lehet II. Béla jegyzője. Írói tevékenységére csak 1146-tól van bizonyítékunk. Ez a kilenc évi hiatus János és Barnabás jegyzősége közt javára válik Heilignek. Egyszerűen lefoglalja ezt az időszakot Barnabásnak. A bizonyítékokat majd meghozza exakt stíluskritikai módszere. Egyelőre megelégszik azzal az elmélettel, hogy az új nótáriusnak eleinte nem engedték meg nevének használatát, míg meg nem

factum est. — De előfordul a Bécsi Képes Krónika interpolációiban is Salamon uralmánál: *Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in construccione monasterii sui . . . in Zelyz interessent, quod et factum est.* c. 53., p. 58.

¹ Szentpétery: Magyar oklevéltan 69. l.

győződtek rátermettségéről,¹ hogy azonban a nótáriusok már elődjeik mellett inaskodtak.²

Minthogy azonban János, II. Béla jegyzője, az első állandó jegyző az udvarban, Barnabás neve pedig csak II. Géza uralkodásának hatodik évében tűnik föl, ez nem nagyon valószínű, s inkább azt mutatja, hogy II. Géza trónralépése után, talán már II. Béla idejében — aki uralkodása végén nagyon szeszélyes, befolyásolható és részeges volt³ —, visszaesés következett be, hiszen II. Béla újítása még úgyszólván csak kísérlet s valamelyes megszilárdulásról csak 1146 óta lehet szó.

Persze van más nehézség is. Barnabás neve nem illik be az Anonymus „*P. dictus magister*” szövegébe. Heilig ezen is túlteszi magát. Segítségére jön az, hogy a rubrumok írója más volt, mint az Anonymus-kézirat szövegének másolója, később és felületesen dolgozott.⁴ Minthogy tehát a 3. és 4. sor 2—2 milliméterrel beljebb kezdődnek, mint az 1. és 2. sor, kisüti, hogy az író nem *P*, hanem *B* betű részére hagyott helyet a miniaturnak, amit azonban ez nem tudott s így tévedésből írt *P*-t. Képet is közöl róla, hogy a *B* hogyan illeszkedett volna a szövegbe.

Erről a föltevésről nehéz vitatkozni. Sem pro, sem contra komoly bizonyítékokat fölsorakoztatni nem lehet. Másoló és miniator számítása és ízlése bizonyára nem fedték egymást. Annyi alig indokolt föltevés és oly labilis stílkritikai bizonyítékok után azonban teljesen fölöslegesnek tartjuk, hogy Heilig okfejtésének ezzel a pontjával komolyan foglalkozzunk.

A stíluskritika körül itt valami bajnak kell lenni. Heilig lehet kitűnő középlatin filológus, de a magyarországi latinságot valószínűleg nem ismeri eléggé, ezért lát Barnabási egyéni sajátságokat ott, ahol talán nemzeti sajátságokat kellene keresnie. Nem szabad elfelejtenünk, hogy írástudományunk akkor nem német, hanem határozottan francia

¹ Évkönyv, 45. l.

² Évkönyv, 46. l.

³ Postquam antem regnum confirmatum esset is manu regis Bele, utebatur ex vino multum. Cuius aulici consueti erant, ut quicquid in ebrietate regis petebant, habebant, et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poth et Saul viros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt. Bécsi Képes Krónika c. 69., p. 94.

⁴ Heilignek erre vonatkozó megállapításai kitűnőek. V. ö. Évkönyv, 9—16. l.

hatás alatt állott,¹ s ez érvényesült bizonyára nem csak az írásban, hanem a nyelvben is. Erre vonatkozólag még hosszú tanulmányokra lenne szükség, hogy megbízható következtetésre jussunk.

Ilyenek hiányában kénytelen vagyok a stíluskritikai bizonyítékokkal tárgyi bizonyítékot szegezni szembe.

Anonymus az oroszokat következetesen rutheni néven nevezi, ismeri az orosz fejedelemségek közül Kievet, Halicsot, Lodomériát és Szuzdalt, de ha Oroszországot akar mondani, azt írja: *Ruscia que vocatur Susdal*. Az erre vonatkozó helyek:

c. 7.: *Nec labores hominum comederunt, ut mos erat eorum, sed carnibus et piscibus vescabantur, donec in Rusciam, que Susdal vocatur, venerunt.*

Ugyanott: *Et sic Almus dux cum omnibus suis venientes terram intraverunt Ruscie, que vocatur Susdal.*

c. 10.: *Tunc duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susudal, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos obsides dederunt Almo duci...*

Legyen szabad e helyek jelentőségének kiemelésére kitérnem az orosz fejedelemségek és a nagyfejedelemség fejlődésére, főleg a XII. században.²

Kljucsevszkij kitűnő orosz történetének³ első kötete beható alapossággal tárgyalja e kor evolúcióját. Fejtegetéseiből világos, hogy az oroszoknál eredetileg az apa halála után a közösség fölbomlott s a legidősebb fiú előjogai is csak imitt-amott, elvétve és halaványan érvényesültek. Az uralomban minden generációval új feldarabolódás következett be.⁴ Szorosabb rend csak Jaroszlav halálával (1054) alakult ki. Az ő rendelkezésében fiainak születési sorrendje és a tartományok gazdasági jelentősége volt az irányadó szempont. Fiaihoz intézett intelmeiben azonban közülök a legidősebbet jelölte ki, mint „aki ő helyette van” s a többi vele szemben engedelmességre intette.⁵ Ezzel lépett életbe a szeniorátusi rend. Minden halálesettel az uralomban

¹ Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. 1921.

² Minthogy oroszul sajnos, nem tudok, az orosz irodalomról *Hodinka Antal* és *Kossányi Béla* barátaim tájékoztattak, akiknek ezért hálára vagyok kötelezve, különösen, hogy egyes forráshelyeket részemre kikerestek, lefordítottak és fölvilágosító magyarázatokkal kísérték.

³ A német kiadást használtam: W. Kliutschewskij: *Geschichte Russlands*. I. köt. 1925.

⁴ Id. mű I. 169. l.

⁵ U. o. I. 171—172. l.

új eltolódások történtek s a fiatalabb rokonok a leszármazás rendjében egyik tartományból a másikba tolódtak előre azok jelentőségének sorrendjében.¹ A többi fejedelmek fölött állott azonban a kievi nagyfejedelem, aki a kerületeket fiatalabb rokonai közt kiosztotta, vizályaikban döntött és bírójuk volt.² Csak azok vesztették örökségüket, akiknek apja a nagyapa halála előtt halt meg. Ezeknek is adtak ugyan kerületeket, de törölték őket a rokonsági sorból s így csak arra a kijelölt kerületre szorították örökségüket (izgojsztvo).³ Ezen a renden csak a ljubecki szerződés változtatott 1097-ben, amely kimondta, hogy mindenki megtartja atyai részét (otcsina).⁴ Ez bizonyos állandóságot hozott a birtoklásba, de a részfejedelemségek (zemli) megállapodott rendje csak a bennünket érdeklő korszak után fejlődött ki.⁵ Szuzdal előretörése ezekkel az állandósítási törekvésekkel függ össze.

A ljubecki szerződés csak a fejedelemségekre vonatkozott, nem a kievi nagyfejedelemségre. Kievből csak Monomach Vladimir nagyfejedelem és utódai, fiai: Msztyiszlav és Jaropolk (1113 és 1139 közt) akartak otcinát alakítani, vagyis ott a saját águk uralmát állandósítani.⁶ 1154-ben azonban Izjaszláv szállta meg Kievet. Vele szemben Monomach Vladimir fia, Dolgorukij György emelt igényt a nagyfejedelemségre azon a címen, hogy Kiev az ő otcinája.⁷

Dolgorukij György Rosztov és Szuzdal fejedelme volt. Ez a fejedelemség északon, a Volga és mellékfolyói mentén, a mai Moszkva táján feküdt. Eddig egyáltalán nem volt jelentékeny, sőt meglehetősen lakatlan s lakosai finn-ugor eredetűek. A Dolgorukij György által megindított harcokkal egyidejűleg indul meg délről betelepítése. A nomád népek állandó támadásai Kiev ellen, a dél felé vezető út bizonytalansága és a nagyfejedelmi hatalomért folyt küzdelem az 1134—

¹ U. o. I. 173. l. Alle zur Zeit lebenden Fürsten rangierten nach dem Altersrecht in einer genealogischen Stufenleiter. Genau so bestand Russland aus einer Stufenleiter von Bezirken je nach Bedeutung und Ertragsfähigkeit. U. o. I. 175. l.

² An der Spitze der Personalleiter stand der älteste der jeweilig lebenden Fürsten, der Grossfürst von Kijew... Der Grossfürst verteilte die Bezirke unter den jüngeren Verwandten, er teilte sie ihnen zu, schlichtete ihre Zwistigkeiten und sass über ihnen zu Gericht. Id. mű I. 175. l.

³ Id. mű I. 186. l.

⁴ Id. mű I. 183. l.

⁵ Id. mű I. 191. l.

⁶ Id. mű I. 184. l.

⁷ Id. mű I. 185. l.

1174. években gyors ütemben teszik lehetővé ennek az addig elhanyagolt országrésznek betelepítését és eloroszosítását.¹

A honfoglaló magyarok természetesen erre a területre vándorútjukban semmikép sem kerülhettek. Kiev ostroma után Lodoméron és Halicson át haladtak, — hogy a XII—XIII. századi fogalmak szerint beszéljünk. A Szuzdal név így Anonymus munkájában csak a kor viszonyaiból magyarázható meg. Röviden tehát vázolnom kell e kerület fellendülését.

Szuzdálnak Dolgorukij György volt első önálló fejedelme.² Kievre több joga volt, mint Izjaszlavnak, mert Monomach Vladimir fia volt, de még több joga lett volna ehhez Vjacseszlav nevű bátyjának, akit egy időre a küzdelem folyamán Izjaszlav maga mellé is vett társuralkodónak. Ezek közt a viszályok közt Dolgorukij György ismételtén elfoglalta Kievet és elűzte Izjaszlavot,³ akinek huga Euphrosina II. Géza magyar király neje, öccse Vladimir pedig Bélus bánnak (II. Géza anyai nagybátyjának) veje volt. Mi sem természetesebb, mint hogy a szoros rokoni kapcsolatokkal Izjaszlavhoz fűzött II. Géza és az ő nádora, Bélus bán a legmesszebbmenő támogatásban részesítették Izjaszlavot.⁴ György 1155-ben mégis Kiev birtokába jutott. Akkor legidősebb fiát Andrejt magával vitte a kievi nagyfejedelemségbe, ahol Visgorodot adta át néki, Szuzdalban pedig fiatalabb fiait hagyta. György 1154-től 1157-ig uralkodott Kiebben. Halálakor híveit a kиеviiek lemészárolták, a szuzdaliak pedig nem ismerték el uraiknak a végrendelkezés szerint György ifjabb fiait, hanem Andrejt, aki a délvidéket nem szerette és Visgorodból visszamenekült Szuzdalba, ahol a nagyapja által alapított még jelentéktelen Vladimirban ültette fel székhelyét (1155).⁵ 1161-ig legyőzte testvéreit és Rosztovban és Szuzdalban egyeduralkodóvá lett. Hatalmának további kiterjesztését csak 1169 után kezdte meg.

¹ Id mű I. 297—299. l. Schieman: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. I. 123. l. Bestuschew-Rjumin: Gesch. Russlands I. 140. l.

² Stählin: Gesch. Russlands. I. 101. l.

³ Bestuschew—Rjumin id. mű I. 140. l.

⁴ Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. Összeállította mindazt, ami erre vonatkozólag az orosz feljegyzésekben van. Részletesen tárgyalja a magyar hadjáratokat orosz földön Pauler is. A rokonsági kapcsolatokra v. ö. Hodinka id. mű 93. l.

⁵ Bestuschew-Rjumin id. mű I. 140. l. Schieman id. mű I. 123. l.

Ebben az évben megostromolta és elpusztította Kievet is.¹ Innen számítható Kiev bukása. Andrej fölvette a nagyfejedelmi címet, de nem tette át székhelyét Kievbe, hanem megmaradt Szuzdalban.² Ezzel megváltozott az orosz fejedelemségek rangsora.³ A kieviek is viselték ugyan még a nagyfejedelmi címet, de hatalmuk már nem volt s az élre Suszdal került.⁴ Ámbár egész uralkodása alatt Vladimir volt a székhelye és az maradt utódja, III. Vszevolod (1176—1212) alatt is, az országrészt mégsem nevezték vladimiri, hanem továbbra is szuzdali földnek.⁵ Vszevolod még harcot is folytatott a régi fővárosok: Rosztov és Szuzdal ellen.⁶ Ő vetette meg az örökösödés szigorú rendjének alapját és Szuzdal föltétlen hegemoniáját Oroszországban.⁷

Világos tehát, hogy Barnabásnak még alig lehetett tudomása az akkor előretörő Szuzdalról. Dolgorukij György harcai során oda ugyan már magyar hadifoglyok is kerültek telepesekként,⁸ de Szuzdal még nem szerepelhet az ő idejében olyan hatalomként, amely Oroszországgal azonosítható. II. Géza évek hosszú során át véres harcokban védte Izjaszlavot, az ő hű emberének tollára tehát nem is illenek ilyen kifejezés. De nem használhatna ilyet még 1154 után sem, amikor Dolgorukij György elfoglalta Kievet, mert ez még nem Szuzdal felülkerekedése, csak a György által követelt utódlási rend diadala. György maga is a kievi trón elnyerése után Szuzdal közjogi helyzetén — ha ugyan élhetünk itt ezzel a kifejezéssel — nem akart változtatni. Ez csak Andrej

¹ Und überdiess erfuhr die Hauptstadt 1169 im inneren Streit der Fürsten eine erste schwere Plünderung, der in den nächsten 34 Jahren noch zwei weitere folgten. Stählin id. mű. I. 82.

² Andrej trennte als erster Seniorat und Residenz von einander: er setzte es durch, als Grossfürst von ganz Russland anerkannt zu werden, verliess aber seinen Ssusdaljschen Bezirk nicht und gieng nicht nach Kijew um den Thron seines Vaters und Grossvaters zu besteigen. Kliutschewskij id. mű I. 332. l.

³ Gleichzeitig veränderte sich auch die Stellung des Ssusdaljschen Bezirks in der Rangordnung der russischen Bezirke und der Fürst von Ssusdalj nahm eine bisher nicht dagewesene Stellung in Russland ein. Kliutschewskij id. mű I. 332. l. V. ö. még I. 333. l.

⁴ So wurde denn das Bezirk, der noch zu Beginn des XII. Jahrhunderts nicht mehr war als eine öde, abgelegene Gegend im russischen Norden, bereits zu Beginn des XIII. Jahrhunderts zu einem Fürstentum, das ein entscheidenes Übergewicht über das ganze übrige Russland hatte. Kliutschewskij id. mű I. 344. l.

⁵ U. o. I. 335. l.

⁶ U. o. I. 337—339. l.

⁷ A kievi nagy fejedelmeket is ő nevezi ki. U. o. I. 343. l.

⁸ U. o. I. 299. l.

politikájával következett be 1169-ben, mert 1169-ig ő mint szuzdali fejedelem semmiféle előjogokkal nem rendelkezett.

Szuzdal elismert nagy hatalma azonban sokkal inkább III. Vszevolod nevéhez fűződik, tehát a XII. század utolsó negyedére és a XIII. század első évtizedére esik.¹ Ez eltolódás tehát és a Szuzdal névnek olyatén használata, mint Anonymusnál, a legjobb esetben sem eshetik az 1169. év előtti időre.

1169-ben azonban Barnabás már aligha élt, különösen akkor nem, ha föltételeznők — amire nem látok semmi okot —, hogy már II. Béla király nótáriusa volt. De ha ebben az időben írt volna, akkor bizonyára quondam bone memorie gloriosissimi *Geyze regis* notariusnak nevezte volna magát. Általában alig képzelhető, hogy valaki, aki egy uralmon lévő király nótáriusa, csak azért, mert már annak elődje alatt is viselte ezt a tiszte, az előd alatti hivataloskodásra hivatkozzék. Heilig meg is kísérli az Anonymus munkája írási idejét az 1140 körüli időre visszatolni.² Akkor azonban Szuzdal említése még mindenképen lehetetlen.

Így kénytelen vagyok nemcsak a Barnabás személye, hanem a II. Géza kora mellett felhozott érveknek helyességét is kétségbe vonni. Ezzel együtt természetesen tagadom Heilignak azt a kijelentését is, hogy eredményével: „ein erster Anker geworfen ist, an dem das ganze konstruktive Gebäude der ungarischen Geschichtsquellen wird zu einem guten Teil haften müssen.“³

¹ Unter der Regierung Wsewolods erlangt dieser Bezirk unterschieden die Vorherrschaft über ganz Russland. U. o. I. 346. l.

² Évkönyv, 58. l.

³ Évkönyv, 58. l.

II.

Az elmondottak után nem tartom szükségesnek, hogy itt újra felsoroljam mindazokat az érveket, amelyek mellett szólnak, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt. Csak arra akartam rámutatni, hogy Heilig módszere nem nyújtja azt a biztos alapot, amelyen ebben a sokat vitatott kérdésben dönteni lehetne, s hogy a Szuzdal név előfordulása és értelmezése sokkal határozottabban mutat a XII. század végére és a XIII. század elejére.

Szót kell azonban még emelnem az ellen az elmélet ellen, amely Barnabás Anonymusban látja a magyar krónikák II. Géza korabeli szerkesztésének szerzőjét is.¹

Hogy a Bécsi Képes Krónika interpolációi mennyire II. Géza korára mutatnak, arra még a múlt század végén Pauler Gyula² és Marczali Henrik³ rámutattak. Ha azóta, újabb kutatások alapján a krónikák szövegének fejlődéséről némileg meg is változott a fölfogásunk, a II. Géza korabeli szerkesztést tudósaink nem ejtették el. Mellette legújabbban Madzsar Imre szólalt föl egy értékes tanulmányban.⁴

Ez utóbbi tanulmányra alapítja következtetését Heilig, mert Madzsar amellett tör lándzsát, hogy a Bécsi Képes Krónikában és az Acephalus-kodexben ránk maradt krónikaszöveg „legalább is a Koppány elleni hadjáratától (36. fej.) bezárólag egészen II. Géza oroszországi expedíciójáig (70.) terjedő része a mű előbeszédével együtt s legfeljebb egy-két kisebb-nagyobb későbbi interpolációitól, valamint a szövegnek a másolások és folytatások alkalmával történt módosításaitól eltekintve, egészben véve *egységes fogalmazású munka*, melynek keletkezése az egy tollra valló nyomok alapján 1156 és talán 1162 közé teendő.”⁵

¹ Bécsi Történeti Intézet Évkönyve. 1932. 60. l.

² A magyar nemzet története. 2. kiadás II. 600–615. l.

³ A magyar történet kútfői az Árpádok korában. 58–62. l.

⁴ Madzsar Imre: A II. Géza korabeli névtelen. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Akadémia.) Budapest, 1926.

⁵ Id. mű 1. l.

Ki kell azonban emelnünk, hogy ámbár Madzsar is stíluskritikai módszerrel dolgozik, ez lényegesen különbözik Heilig bizonyítási eljárásától. Madzsar nem egyes szavak előfordulására, hanem hasonló helyzetekben hasonló fordulatok alkalmazására, gyakrabban az elbeszélésben egymás mellett több ilyen egyező fordulat összehangzására alapítja következtetését és maga is óv minden egyoldalúságtól, amikor hangsúlyozza: „Talán szükségtelen külön kiemelnem, hogy távol állok attól az elhamarkodástól és túlzástól, amely pusztán szövegegyezésekből, egyforma kifejezésekből nyomban azonos szerzőre következtet s megfélekedezik arról, hogy ilyesminek közös forrás (biblia, ars dictandi), utánzás vagy véletlen is lehet az oka . . . Kérem azért az olvasót, hogy ne elszigeteltségükben tekintse idézeteimet, hanem összefüggésükben és egymást kölcsönösen támogató hatásukban. Különösen jelentős a bizonyító erő olyankor, amidőn azonos tárgy, mind ütközet, gyűlés, követküldés stb. előadásában találkozunk azonos vonásokkal és frázisokkal.”¹

Ez a módszer nagyon szép eredményekre vezetett abban a tekintetben, hogy segítségével különösen Madzsar,² majd még határozottabban Hóman³ kimutatta azt, hogy a hún-krónika kompilátora idegen forrásai mellett milyen erősen igénybe vette munkája megszerkesztésében a magyar Gestát, egy-egy elbeszélésnél vagy leírásnál a Gesták valamely hasonló helyéből kölcsönözve a mintát saját előadásához.

De éppen a kompilálásnak ez a módja, amely nem az eseményt, hanem valamely eseményhez az előadási formát veszi át, nagyon nyomatékosan int arra, hogy krónikáinkban ne keressünk mindenáron egyéni stílussajátságokat és különösen a kútfők korának meghatározásában ne vezéreltessük magunkat ezek által.

Hóman Bálint éppen Madzsar Imre párhuzamos helyeiből azt a következtetést vont le, hogy „a II. István-kori íróinak tulajdonított krónikarészlet, stílárís tekintetben teljesen független az 1091 előtti krónikarészlettől,”⁴ hogy tehát Madzsar párhuzamaival „a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatásának és II. Géza-kori átdolgozásának létezéséhez szolgáltatott újabb értékes stíluskritikai bizonyítékokat.”⁵ Mondhatnók, hogy majdnem ugyanazon bizonyító anyag alapján éppen ellenkező következtetésre jutott.

¹ Id. mű 8. l.

² A hún krónika szerzője. Történelmi Szemle. 1922. 75—103. l.

³ A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármaí. 50—59. l.

⁴ A II. Géza-korabeli névtelen. Századok. 1931. 281. l.

⁵ U. ott 232. l.

Hóman ugyanis nem az egységes fogalmazásból indult ki, hanem a Szent László, II. István és II. Géza korabeli részeket egymástól elhatárolva, megállapítja, „hogy a Szent László-kori Gesta Ungarorumra visszavezetett stílusban egyező szövegrészek, — (a LXII. fejezet már említett s alább tárgyalandó kifejezése kivételével,) — mind az 1127 utáni krónikarészhez s az 1095-től 1127-ig terjedő részletnek nem alap-szövegéhez, hanem Álmospárti, Kálmán és Istvánellenes interpolációihoz, tehát a Domanovszky nyomán feltételezett II. Géza-kori átdolgozó művéhez tartoznak s az egyező kifejezések túlnyomórészen az Álmos herceg történetével foglalkozó, Kálmánt, II. Istvánt, Borichot és híveiket (aradi gyűlés) korholó részekben fordulnak elő. Ezenkívül csak az uralkodó király — II. Géza — és Belos bán jellemzéséhez használta fel az író Szent István és Bátor Opos néhány jellemvonását.”¹

Magam más szempontból vizsgáltam meg ezeket a párhuzamokat, hogy mennyiben származnak azok a XIII. századvégi (illetve Anjoukori) szövegrészből, és mennyiben az interpolációkból? Eközben a Madzsar által idézett párhuzamok közül kettőről megállapítottam, hogy azok felerészben az egyik, felerészben a másik szövegből származnak s éppen ez a két hely érdekes tanulsággal szolgált.

Az egyik a *peiora prioribus* kifejezéssel függ össze, amely egyszer az első keresztes had átvonulásánál fordul elő, korábban pedig Salamon bebörtönzésénél. Ez utóbbi helyet egész terjedelmében ide iktatom, az interpolációból származó részeket ritkított szedésben:

Optimates autem regni futura pericula bellice cladis caute precavescentes, non patiebantur regnum partiri cum Salomone, ne novissima fierent peiora prioribus. Salomonis autem cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Coepit itaque ferebundus estuanti animo machinari dolos in perneciem innoxii sanguinis Ladizlai. Sed incidit in foveam quam fecit. Eodem etiam anno *crux Domini, que Albe constituta fuerat, percussa est a fulgure.* Rex autem Ladizlaus deprehensus flagitio, cepit Salomonem et in Vyssegrad reclusit in carcerem. *Erat autem apud Salomonem Bodus, filius Bokon, in carcere. Hoc autem non causa timoris fecit, sed pro consanguinitate regis, qui semper minabatur facere peiora prioribus, et ut furor illius paululum temperaretur.*

Az interpoláló itt elérkezvén Salamon bebörtönzéséhez, nem tudott ellentállni annak, hogy a rendelkezésére álló másik forrásból át ne vegye azt az adatot, hogy Salamonnal a börtönben volt Bokon fia Bodus is s közben észre sem vette, hogy ismét átsiklik a bebörtönzés okára, amelyet tehát más fogalmazásban megismételt. A *peiora prioribus* kifejezés azonban, amely mindkét helyen ugyanazon kapcsolatban — Sala-

¹ U. ott 231. l.

mon börtönbevetésének indoklásául — fordul elő, elárulja, hogy ezt a tényt mind a két, az interpoláló előtt fekvő szöveg ugyanazon forrásból vette. És ime szó szerinti egybehangzás mellett is mily eltérő fogalmazásuk!

De nézzük a másik helyet! A *vilissimi bissemi* kifejezésről van szó. Madzsar három helyet vet össze az 1075., 1116. és 1146. évek eseményeiről. Ezek közül az elsőről akarok itt szólni:

Cum autem venissent ad conflictum, bissemi fugierunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis, et multis ex eis interfectis, alios in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo evaserunt. *Victis itaque bissemis, marchio pecuniam petivit a Salomone, cui ille nichil dedit, ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret, quia pre timore se ostendere non esset ausus vilissimis bissemis.*

A feltűnő itt, hogy a bessenyők az alapszövegben jelző nélkül fordulnak elő, az interpolációban azonban a *vilissimi* jelző van mellettük. Ez az epitheton, amelynek előfordulását Madzsar a bessenyők jelzésére még két helyen mutatja ki, mindhárom esetben az interpolációknak alapul szolgáló szövegből van átvéve, tehát annak a szerkesztésnek sajátossága, amely a Bécsi Képes Krónika írója előtt feküdt.

Így válnak el ugyanazon forráson alapuló helyek egymástól s így olvadnak össze különböző írások helyei szinte egy veretté. Jellegzetes kifejezések, hol az egységes származásra mutatnak rá csalhatatlanul, hol a különböző eredetű helyek szétválasztására nyujtanak támaszpontot. De e két hely is kiáltó bizonyítéka annak, hogy a stíluskritikai argumentumok alkalmazásában milyen nagy óvatossággal kell eljárni.

E részben különösen a peiora prioribus int megfontolásra, mert, ámbár végeredményben ez a kétszer egymásután előforduló kifejezés ugyanarra a forrásra megy vissza, a kompilátor azt e helyen két lényegesen eltérő fogalmazásból írta le.

A Bécsi Képes Krónikánál kétségtelen világossággal szétválaszthatók az író által használt Anjoukori krónikaszöveg és egy másik régi följegyzés, amelyből az interpolációkat átvette.¹ Pauler és Marczali a II. Géza-korabeli krónika alatt azt a fönn nem maradt forrást értette, amelyből a Képes Krónika interpolációi származnak. Madzsar ezzel szemben Koppány támadásától II. Géza orosz expedíciójáig egységesnek veszi a szöveget, s amint azt párhuzamos helyei is bizonyítják, az interpolálatlan krónika és az interpolációk közt

¹ E szétválasztásra v. ö. A Budai Krónika c. tanulmányomat a Századok 1902. évi folyamában és németül: Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik. Ungarische Rundschau. I. 771—799. l.

különbséget nem tesz. Ezt a felfogást az elmondottak után nem tehetjük magunkévá.

A felfogásbeli eltérések onnan származnak, hogy a krónikaszüvegek összefüggéseit egymással a különböző kutatók másként képzelik el. Saját forrástanulmányaimban úgy iparkodtam megbízható szilárd alapra helyezkedni, hogy a ránkmaradt szüvegek viszonyait boncoltam. Így jutottam arra az eredményre, hogy közvetlenül Kézai munkáját megelőzően keletkezett krónikáinknak az a szerkezete, amelyet később az Anjouk korában keletkezett különböző szerkezetek is alapul vettek s amelyet V. István-kori krónikának neveztem.¹ E tekintetben nincs is eltérés a különböző fölfogások közt. Madzsar is elismerte, hogy a Kézai „forrásául szolgáló magyar krónika csakugyan Kún László koráig terjedt.”² Hóman fölfogása pedig csak abban tér el, hogy ezt a szerkesztést magának Kézainak tulajdonítja.³ Hogy mindketten Kézait tekintik a hún krónika szerkesztőjének, az a most szóban forgó kérdésnél mellékes, amiért is erre nem térek ki.⁴

A kérdés nehezebbik fele az, hogy hogyan gondolkodunk az interpolációkról? E ponton Hóman osztja az én véleményemet.⁵ Madzsar ellenben az interpolációkat az V. István-kori szüve magyar történetével legalább II. Géza orosz hadjáratáig ugyanazon szerző fogalmazásának tekinti. Ezért utasítja el azt a föltevést, hogy krónikáinkban fennmaradt volna egy Szent László, vagy egy II. István-korabeli rész is.⁶

Az egységnek ez a gondolata roppant csábító. Hómant sem tudja magát alóla kivonni. Ennek hatása alatt jelenti ki, „hogy a XIII. századi forrás csonka magyar történetét maga a hún krónika írója írta. Ezek szerint a Hún-krónikát és az eredeti felfogásából és alakjából kiforgatott, csonka magyar történetet magában foglaló XIII. századi Gesta Ungarorum, összes XIII—XV. századi krónikáink közös őse, egységes írói alkotás, teljes egészében egy író műve.”⁷

Az írásmű egységének fogalmát kettejük közül Madzsar látszik szigorúbb értelemben magyarázni, erre enged legalább következtetni az a kijelentése, hogy az egységen belül korábbi szerkesztések föltételezésére nincs szükség.

¹ L. Kézai Simon mester krónikája c. tanulmányomat. Budapest, 1906. különösen 125—133. l.

² Történeti Szemle. 1922. 102. l.

³ A Szent László-kori Gesta Ungarorum 62—64. l.

⁴ Történeti Szemle 1922. 75—103. l.; A Szent László-kori Gesta Ungarorum 50—59. l.

⁵ A Szent László-kori Gesta Ungarorum 64. l.

⁶ Madzsar: A II. Géza-korabeli névtelen c. tanulmányában.

⁷ A Szent László-kori Gesta Ungarorum 62. l.

Hóman fölfogása a középkori krónikás kompilatorikus működéséről már sokkal kedvezőtlenebb. Ő éppen régebbi részek megcsontított átvételét bizonyítja és ebből jut el fönt ismertetett következtetéséhez.

Kétségtelen, hogy minden szerkesztés, ha szerzője önálló ember, bizonyos egységet mutat. Nem vitatható az el többnyire a kivonatos munkák készítőitől sem. De ismerjük krónikáink írott forrásait, a hún krónikánál *Jordanest*, *Sigebertus Gemblacensist*, *Viterbói Gottfriedot*, a magyarok történeténél *Reginót* és az *altaichi annaleseket*. Unos-untig leközltek a kutatók az átvett helyeket párhuzamos lenyomatban. Tudjuk ezekből, hogy ezek az átvételek mennyire szolgálaiak. A forráskritikának tehát keresnie kell az eszközöket, amelyek az ilyen átvételekből származó törésekre, különböző szövegrészek és különböző szerkesztések összeforrasztására rávilágítanak.

Az, hogy krónikáink egyöntetűen csak 1046-ig használták az altaichi évkönyveket, megengedi a föltevést, hogy krónikáink szerkesztéséhez — ha nem is közvetlenül — alapul szolgálhatott egy a XI. század közepén történt följegyzés.¹ Hogy a Béla hercegre és fiaira vonatkozó rész koncepciójában is a többi krónikarésztől elütő, Hóman részletesen kifejtette.² A Kálmán és II. István uralkodására vonatkozó részek ellenséges indulatú földolgozásán is átsillannak egy korábbi réteg maradványai, amely ezt a két uralkodót még dícsérte. Ez csak II. Béla trónralépte előtt keletkezhetett.³ Álmos ágának története, Kálmánnak és fiának, II. Istvánnak befejezése, II. Bélának és II. Gézának dicsőítése, valamint az, hogy ez után már csak száraz királylistát adnak krónikáink, indították Marczalit és Paulert a II. Géza-korabeli Gesta föl-tételezésére, az pedig, hogy Múgelnnél még egy további töredék maradványai is fönnmaradtak, az 1152—1167. évek eseményeivel, még egy III. István-korabeli folytatás lehetőségét is fölvetette.⁴ Végre Kézai a bizonyosága a XIII. század végén keletkezett szerkesztésnek.

Hogy az összeszerkesztés munkájában melyik rész kompilátorának tulajdonítunk döntő jelentőséget, tereli különböző táborokba a kutatókat. Ebben pedig éppen az interpolációkban fennmaradt részek értékelése az a tényező, amely a vélemények elválására vezet.

Szerény véleményem szerint a dinasztiaiával szoros kap-

¹ Domanovszky : Kézai Simon mester krónikája. 98—104. l.

² Hóman : A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 44—76. l.

³ Domanovszky : Budai Krónika. Századok, 1902. 816—819. és 826—828. l.

⁴ Hóman : A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 72. l.

csolatban álló monostorokban időről-időre tovább folytatták a már I. Endre idejében megindult följegyzéseket, amelyek azonban mindig dinasztikus színezetűek voltak s az uralomra került ágak felfogásának megfelelően alakították át a már meglévő részeket is.

A főkérdés, hogy ezeknek a különböző följegyzéseknek sorába hogyan illeszkedik bele az a forrás, amelyből a Bécsi Képes Krónika írója interpolációit vette.

Már a „Budai Krónika“ című forrástanulmányomban rámutattam, hogy az interpolációk s azoknak közeli időkből más irányzattal történt átdolgozása, a sok aprólékos személyi adat egykorú, vagy legalább is közeli időben történt följegyzésre mutat, míg a Budai Krónikában fennmaradt interpolálatlan szöveg „sokkal későbbi kor bélyegét viseli magán“ s valószínűleg V. István idejéből származik.¹

Még határozottabban fogalmazta meg ezt Hóman a Szent László korabeli Gesta tanulmányozása alapján. A Bécsi Képes Krónika kéziratcsoportjában III. Istvántól, a Budai Krónikáéban már Kálmántól szűkszavú királylista csatlakozik a korábbi jóval szélesebb mederben folyó elbeszéléshez. Hómant egyéb okok mellett éppen ez a tény is arra a föltevésre vezette, hogy a XII. század végén író kompilátornak a régi eseményekről szóló egykorú vagy közel egykorú följegyzések a Szent László-kori Gesta alakjában álltak rendelkezésére, és ahol ezek megszakadtak, ott csak a királylista összeállítására szorítkozott. Ezzel szemben azonban a Bécsi Képes Krónika a Szent László-kori Gestának egy II. Géza-kori, Mügeln egy III. István-kori folytatásából vette interpolációit. Szerinte is ez a Gesta tehát az, amely időről-időre újabb részekkel bővült s újabb átdolgozásokkal az uralkodóház élő krónikája volt, amely azonban, sajnos, nem maradt ránk eredetiben, amelyet ma csak a Szent László-kori Gestának a krónikában fennmaradt részeiből és folytatásának a Bécsi Képes Krónika és Mügeln átvételeiben megőrzött töredékeiből ismerünk.²

A tudomány mai álláspontjának ez a fogalmazás felel meg és ezzel száll szembe Heilig, amikor a II. Géza-kori Gestát is Barnabásnak tulajdonítja.

Minthogy Heilig következtetésében nyilván a Madzsar összeállította jellegzetes krónikaidézetekre támaszkodik, röviden ezekre is ki kell térnem. Hogy azonban az olvasó türelmével vissza ne éljek, utalok arra, amit már Hóman is kimu-

¹ Századok 1902. 828. l.

² A Szent László-kori Gesta Ungarorum. Különösen 44—49., 60—64., 69—72. és 93—94. l.

tatott, hogy a jellegzetes helyek egy jelentékeny csoportja csak a Szent László-kori Gesta, mások csak a II. Géza-kori folytatásban fordulnak elő.¹

Csak a Szent László-kori Gestában: *preconcepti veneni v. iracundie* (Madzsarnál 10. l.), *in Hungariam reversi sunt gaudentes* (11. l.), *latrunculus* (12. l.), *suggerere* (13. l.), *ritus paganorum* (13. l.), *ecclesias destruere* (13. l.), *episcopos, clericos occidere v. lapidare* (13. l.), *fere omnibus interfectis* (15. l.), *iniuriam graviter vindicare* (16. l.), *in ymnis et confessionibus benedicere Deum, qui dedit eis victoriam* (16. l.), *princeps cum paucissimis fugiendo vix evasit* (17. l.).

Csak a II. Géza-kor Gestában: *tyrannus et non peregrinus; in inpetu animi v. spiritus sui; omne robur; in multitudine fortitudinis sue; ad regem venit et rogavit in auxilium sibi venire in propria persona; promisit se adiuvaturum* (Madzsarnál valamennyi a 17. lapon).

Ki kell emelnem továbbá, hogy az egy-két szóra terjedő egyezéseknek nincs jelentőségük és hogy Madzsar is észrevett a krónika további folytatásában két helyet, ahol az általa felsorolt jellegzetes fordulatok ismétlődnek:

ad 9. lap: *Rex Ladizlaus victoriam obtinuit divino fretus auxilio* (a Bécsi Képes Krónika Toldy-féle kiadásának 103. lapján)

ad 13. lap: *devisit viriliter ac fugavit* (102. l.)

Ezekhez hamarjában még a következőket fűzhetjük:

ad 10. lap: *pacis emulus et invidie seminator* diabolus (114. l.)

ad 11. lap: *timore percussi* retro celeriter cucurrerunt (109. l.)

ad 14. lap: *ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi* (117. l.)

ad 14. lap: *roborato fidei firmamento* (107. l.)

ad 16. lap: *in quibus diebus collidebantur invicem milites electi* (117. l.)

ad 18. lap: *facta est autem ibi strages maxima* (117. l.)

ad 18. lap: *sed idem avus suus prevalens* (105. l.)

Legyen szabad azonban kiemelnem a Madzsar párhuzamai közül egynéhányat:²

cuius iniurias rex graviter vindicavit et Croatiam et Dalmatiam integraliter sibi restituit (LXII., 77: Szent László megsegití Zvonimir özvegyét).

Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes cum suis exercitibus Bohemiam invaserunt et Bohemis ad conflictum venire non audentibus, Hungari fere to-

Rex igitur et dux collecto exercitu iverunt in Dalmatiam et ablatam sibi restituerunt integre. (LIII., 58: Salamon király és Géza herceg segítő hadjárata Zvonimir érdekében.)

Cum autem hoc audisset rex, pro nimia reputavit iniuria et collecto exercitu in inpetu spiritus sui invasit partes Grecie ... civitates Grecie igne et gladio devas-

¹ Hóman: A II. Géza-korabeli Névtelen. Századok, 1931. 228. l.

² A párhuzamokat egészen úgy nyomtatom le, ahogy őket Madzsar közli; a római szám a Bécsi Képes Krónika fejezetszámát, az arab szám a Toldy-féle kiadás lapszámát jelzi.

tam Bohemiam igne ac gladio vastaverunt. (LIV., 59: csehországi betörés Salamon alatt 1067 táján.)

(Greci) per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naves Hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. (LVI., 61: Nándorfehérvár ostroma 1071.)

Post haec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis, tandem rex et dux venerunt Strigonium ibique ex conducto utrique eorum tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes navigaverunt in insulam civitati proximam ad colloquendum, ubi diu semet ipsos incusantes et excusantes, tandem roborato foedere pacis, Geysa rediit in ducatum, rex autem venit in Albam. (LVIII., 65: Salamon és Géza összejövétele 1073.)

tavit... imperator ad conflictum non veniebat. (LXVIII., 90: II. István 1127-iki görögországi hadjárata.)

Greci per ingenia inflamabant (inflabant helyett?) ignes sulphureos in naves Hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. (LXVIII., 90: 1128-iki görög háború.)

Post haec imperator et rex per fideles nuncios convenerunt ad colloquendum navigantes in insulam, que civitati Boronch proxima est. Ibi vero inter principes suos diu se excusantes et incusantes tandem pace roborata redierunt ad propria. (LXVIII., 90: Kommenos János és II. István 1129-ben.)

Ezek a helyeken világos az elbeszélés formájának kölcsönzése; a nevezetes pedig az, hogy az első hasámban álló helyek az interpolálatlan szövegből, a másodikban közöltek pedig az interpolációkból valók. A felsorolt négy párhuzam közül azonban csak az első szövegei származhatnak ugyanazon szerkesztésből, a többi háromban a Szent László-kori szerkesztés és annak folytatása áll egymással szemben, minden kétséget kizáróan bizonyítva, hogy a kontinuator ismerte a Szent László-kori szöveget és erősen alkalmazkodott annak előadási formájához, amint azt később a XIII. század végén dolgozó kompilátor is cselekedte.

A feltételezett II. Géza-kori Gesta írójánál tehát elhibázott dolog volna egyéni stílussajátságokat keresni.

Az Anonymus és a krónikák szövegeinek rokonságáról is sok szó esett és az a nézet alakult ki, hogy Anonymus és a többi krónika közös forrást használt, amelynek szövegéhez Anonymus közelebb áll, mint a többi krónika, minthogy azt általában gazdagabban aknázták ki. Hóman ezt a kérdést is párhuzamos szövegrészek egybeállításával világította meg.¹ Vizsgálatainak eredményét így foglalta össze: „A Képes Krónika szövegében fennmaradt XII. századi forrás értelmi és betűszerinti hatása nyilvánvaló, amiből következik, hogy Anonymus a Domanovszky által kimutatott Kálmán és

¹ A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 72—75. l.

II. István-kori forrást, vagyis a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatását használta forrásul.¹

Nem tudom megállni, hogy ennek a viszonynak érzékel-
tetésére ide ne iktassak egy helyet, amelyet krónikáink
Reginótól vettek át. (Azokat a szavakat, amelyek Anonymus-
nál nem Reginóból valók, dűlten szedettem s ezeket a krónika-
szövegben is úgy tüntettem föl.)

Regino ad a. 901.

Anno dominice in-
carnationis DCCCCI.
gens Hungarium Lon-
gobardorum fines in-
gressa, cedibus, incen-
diis ac rapinis cru-
deliter cuncta devas-
tat.

Cuius violentie ac
beluino furori cum
terre incole in unum
agmen conglobati re-
sistere conarentur, in-
miserabilis multitudo
ictibus sagittarum peri-
it, quam plurimi epis-
copi et comites truci-
dati sunt. Liudwar-
dus episcopus Ver-
celensis ecclesie, Ca-
roli quondam impera-
toris familiarissimus et
consiliarius a secreto,
assumptis secum opi-
bus atque incompara-
bilibus thesauris,
quibus ultra, quam
estimari potest, ha-
bundabat cum effu-
gere eorum cruentam
ferocitatem omnibus
votis elaboraret, super
eos inscius incidit ac
mox interficitur; opes
que secum ferebantur
diripiuntur.

Anonymus c. 53.

*Et per Forum July in marchiam Lombar-
die venerunt, ubi civi-
tatem Paduam cedibus
et incendiis et gladio
et rapinis magnis cru-
deliter devastaverunt.
Ex hinc intrantes Lom-
bardiam multa mala
facere ceperunt.* Quo-
rum violentie ac bel-
luno furori, cum terre
incole in unum augmen
conglebate resistere co-
narentur, tunc innume-
rabilis multitudo *Lom-
bardorum per Hunga-
ros* ictibus sagittarum
periit, quam plurimis
episcopis et comitibus
trucidatis. *Tunc Lu-
tuardus episcopus Ver-
celensis ecclesie vir
nominatissimus, Ca-
roli minoris quondam
imperatoris familiaris-
simus amicus ac fide-
lissimus* consiliarius a
secreto, *hoc audito* as-
sumptis secum opibus
atque incomparabili-
bus thesauris, quibus
ultra, quam estimari
potest, habundabat,
cum omnibus votis
effugere laboraret eo-
rum cruentam proci-
tatem, *tunc inscius* su-
per *Hungaros* incidit
et mox ab eis *captus*
interficitur *et thesau-
rum existimationem*
*humanam transcenden-
tem*, quem secum fere-
bat, rapuerunt.

Krónikák

Postquam autem me-
morata regna devi-
erunt *per Forum Julii*
Longobardie intraver-
runt, *ubi civitatem*
Paduam igne ac gladio
consumpserunt. *Ex
hinc intrantes Lombar-
diam*

Lynthar Verceline ci-
vitatatis episcopum, im-
peratoris Karoli con-
siliarium *fidissimum*
occidentes, ex ipsius
ecclesia

thesaurum maximum
rapuerunt.

¹ U. ott 75. l.

Nagyon jellemző ez az átvétel is a középkori krónikások kompilatorikus munkásságára és komoly figyelmeztetés, hogy az egyéni stílussajátságok tekintetében legyünk óvatosak. De itt nem azért közöltem ezt az átvételt, hogy ilyen általános következtetésekre jussak. Azt kívántam vele bizonyítani, hogy Anonymus bővebben vette át a közös forrás szövegét, mint a krónikák. Ha csak ez a hely állana rendelkezésünkre a Regino átvételek jellemzésére, könnyen arra a nézetre hajlíthatna, hogy Anonymus közvetítette a Reginótól és folytatójától átvett helyeket krónikáinkba. Éppen Heilig következtetései miatt szükségesnek tartom, hogy ezzel a föltevessel bővebben foglalkozzam.

Ennek a kérdésnek az eldöntése ugyan a nehezebbek közé tartozik, mert Anonymus csak a honfoglalással foglalkozik, amelyet krónikáink egészen röviden tárgyalnak és a kalandozásokkal, amelyeknél mindketten rövidek, s így az összevetésre kevés anyagunk van, de azért mégis vannak Anonymusnál elég nyomós adatok arra, hogy ebben is határozott véleményre juthassunk. E részben különösen arra a már Marczalitól fölhozott évrre hivatkozhatom, hogy Anonymus vitatkozik a krónikáknak azzal az elbeszélésével, hogy Botond a konstantinápolyi aranykaput bárdjával fölhasított: ¹ „Sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim et portam auream Constantinopolis Botondinum cum dolabro suo incidisse. Sed ego, quia in nullo codice hystoriorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui,“ ami legalább is kizárja azt, hogy a krónikák ehhez az elbeszéléshez az ő révén jutottak volna.

De épp ezzel a Botonddal, akinek vitézi tettei fölött ilyen kritikát gyakorol, követi el másutt egyik legfétünőbb botlását. A kalandozások tárgyalása a későbbkori magyar krónikaíróra a legnehezebb föladatok közé tartozott. Rendet teremteni az évtizedeken át folyt sok hadjárat között akár kronológiai alapon, amikor bizonyára sok szájhagyomány állott rendelkezésére, a középkori krónikaíró erejét messze fölülmulta.

Krónikáink előadásában e ponton három részt kell egymástól elválasztani. Az első a hetedik vezér nevének említése után a 955-iki augsburgi ütközetre vonatkozik, de tulajdonképpen csak megjegyzés a hétmagyar név értelméről és eredetéről. A második rész az advenák nemzetségeinek felsorolása

¹ Marczali: A magyar történet kútfeői az Árpádok korában. 66—69. l.

után következik és összefolyik az utána következő harmadikkal. E kettőt mégis teljesen elválasztja egymástól¹.

1. az, hogy míg a második rész elfogulatlan, a 900-iki vereséget bevallja, sőt Gyermeke Lajos (itt persze Conradus) 910-iki hadjáratának meggyűlöletét nem magyar győzelemnek, hanem belső viszály kitörésének tulajdonítja, a harmadikat erős nemzeti elfogultság jellemzi,

2. pedig, hogy ez a harmadik rész teljesen Reginoból és az ő folytatójából van kiírva, míg a második rész eseményeinek (támadás 900-ban Morvaország és Karinthia ellen és Gyermeke Lajos támadó tervének meggyűlöletének) forrása nem határozható meg.

Itt ennek a harmadik résznek van különösebb jelentősége. Az a magyar krónikás, akitől ez a rész származik, elővette Regino folytatóját s a nála a 907., 908., 909., 910. és 912. éveknél feljegyzett németországi betörésekből egy hadjáratot csinált,² amelynek időpontját a Reginonál a 901. évnél leírt itáliai betörés utáni tizedik esztendőre, tehát a tárgyalt évek közül az utolsóelőttihez tette. Ezt a rövid följegyzést azzal fejezte be, hogy ezután a magyarok 16 évig „immobiliter in Hungaria permanserunt“, majd rátért az augsburgi ütközetre, ismét kiemelve, hogy ez az elmondottak után a 17-ik évben történt. A continuatornál a 910-iki följegyzés után 16 évvel (926) tényleg találunk is tudósítást egy újabb magyar kalandozásról: „Ungari totam Franciam, Alsatiam, Galliam et Alamanniam igne et gladio vastaverunt.“ Ez tehát tökéletesen megmagyarázza a 16 évi békét, épp úgy, mint ahogy az itáliai s a rákövetkező németországi hadjárat között is a 10 évi pihenés csak Regino évszámaiból eredhet.

A krónikák az augsburgi csatánál egy más időmeghatározást is használnak: „regnante per Almanniam Conrado primo.“ A csatáról elmondják, hogy az Augsburgnál volt, amelyet Ulrik püspök védett, aki Konrádhoz küldött segítségért. Konrád meg is jött az „alamanicus et italicus exercitus“-szal és „invasit eos ex abrupto, ut si fugere voluissent,

¹ Nem mellőzhetem itt el, hogy Heilig a *devastare* ige használatát is Anonymus egyéni sajátosságának tartja, pedig inkább azt mondhatnók, hogy azt főleg Regino hatása alatt használja. Ez a szó nála mindössze 5 esetben fordul elő, mint a fenti idézetből látható, itt Reginóból való. V. ö. még R. ad a. 908. Saxoniam et Turingiam vastaverunt, 912. Franciam et Turingiam vastaverunt, 913. partes Almannie vastaverunt — A. c. 54. Deinde Lotoringiam et Alamanniam vastaverunt.

² Az erre vonatkozó párhuzamos szövegeket lenyomattam: Kézai Simon mester krónikája 89—90. l.

nec potuissent, ex una parte fluvio Lili, qui illis diebus per canales mirabiliter inundaverat, impedimentum faciens, ab altera vero ab exercitibus predictis circumvallantibus, sicut murus, illosque constringentibus.“ Az előadás kiemelkedő pontja azonban a kürt-monda, Konrád megöletése és Lél és Bulcsu kivégeztetése Ratisbonában. Mindebből Reginó folytatója a 955. évnél csak a heves csatát, a magyarok töménytelen nagy számát, a diadal nagyságát és Konrád megöletését említi, hely gyanánt pedig a Lech folyót.

E helyen az íróban már megmozdult a nemzeti önérzet. „Alius autem exercitus Hungarorum“ — írja — amelynek számát 40.000 emberre teszi, — az Augsburg városa alatti táborban visszamaradt kis sereg az, — amely szerinte a kivégzett vezéreket meghosszulta. Ez a sereg elrejtőzött szerinte egy erdőben és megvárta, hogy a német sereg szétszéledjen, s amikor annak nagyobbik része a császár (imperator) vezetésével a Rajna felé tartott, megtámadta, a lovakat lenyilazta és a foglyokkal kiváltotta a regensburgi magyar foglyokat. További diadalmas útjában azután kifosztotta a fuldai monostort, átkel a Rajnán, elpusztította Lotharingiát, újabb diadalt ült Strassburgnál, azután Metzét, Triert és Aachent pusztítva Itálián át tért vissza hazájába.

Ez a csodálatos elbeszélés szintén Regino folytatójának följegyzéseihez van kapcsolva, a 915., 917., 932. és 945. évek-nél említett hadjárataik elbeszélésére támaszkodva. Hogy a krónikás a continuator adataiban ennyire visszament, azt az magyarázza, hogy 1913-nál is talált egy följegyzést, amely arról szólt, hogy a bajorok és az alemannok „iuxta In fluvium“ megverték a magyarokat.¹ Ezt tehát azonosította a 955. vereséggel s az utána található szerencsés kalandozásokból szerkesztette össze a bosszuló hadjárat meséjét.

Egyéb vereségeket, amelyekről Regino continuatoránál följegyzést talált, nem volt hajlandó művébe átvenni. Így kimaradtak a már említett 913-iki följegyzésen kívül a következők :

934. Heinricus rex Ungarios multa cede prostravit, pluresque ex eis comprehendit.

938. Ungarii iterum a Saxonibus multa cede vastati.

944. Ungarii a Carantanis tanta cede mactantur ut nunquam a nostratibus antea taliter infirmarentur.

A continuatornak a magyarok kedvező hadi tényeiről szóló följegyzései közül csak egyről, a 907. évnél följegyzett

¹ Ungarii partes Alamannie vastaverunt et iuxta In fluvium a Bawariis et Alamannis occisi sunt.

legelsőről lehetne föltenni, hogy nem nyert földolgozást a krónikának ebben a részében.¹

Anonymus is ugyanezt az előadási sorrendet követi. Az 53. fejezetben tárgyalja az itáliai hadjáratot, az 54.-ben azt a vállalatot, amelynek rövid elbeszélése Regino continuatorának 907., 908., 909., 910. és 912-iki följegyzésein alapszik. Az 55. fejezetben azután ő is áttért az augsburgi ütközetre, ebben azonban lényegében eltér a többi krónikák előadásmódjától. Először is nem az előző hadjárat utáni 16-ik, hanem 5-ik évre teszi annak idejét s a krónikák előadásából csak annyit tart meg „regnante Cuonrado imperatore”. Magáról az augsburgi csatáról ennyit említ „sed tamen Bavarorum et Alemannorum nefandis fraudibus Lelu et Bulsun capti sunt et iuxta fluvium Hin² in patibulo suspensi occiduntur”, azután mindjárt áttér a bosszúra, amelyet Botond nevéhez fűz. A kürtjelenetről, Konrád megöletéséről és a regensburgi foglyok kiszabadításáról szó sincs. Mindezt fellelengző frázisok helyettesítik. Ellenben a diadalmas hadjárat további folyama megint a krónikákkal egyezően a continuator 915., 917. és 932-iki adatai alapján került az Anonymus szövegébe.

Mindez kétségtelen bizonytságot szolgáltat arra, hogy a krónikák szövege nem keletkezhett az Anonymus szövegéből, hogy Anonymus és a krónikák egybehangzása csak közös forrás használatából magyarázható és hogy Regino continuatorának fent jellemzett átdolgozása e közös forrás írójának volt a műve.

Minthogy épp az utolsó hely szövegeinek viszonya ebben a tekintetben a részletekben is érdekes tanulsággal szolgál, legyen szabad azt még ide iktatnom.

Regino	Anonymus	Krónikák
ad a. 915. Ungarii totam <i>Alamanniam</i> igne et gladio vastaverunt, sed totam Turingiam et <i>Saxoniam</i> pervaserunt et usque ad <i>Fuldam monasterium</i> pervenerunt.	<i>Alamanniam</i> <i>ac Saxoniam</i>	Ipsi vero exinde tali fortuna eis occurrente, <i>monasterium de Vulda</i> combussere, ubi multum de auro haurientes
ad a. 917. Ungarii per <i>Alamanniam</i> in <i>Alsatiam</i> et usque ad fines		abinde <i>Reno transpassato, Lotoringensem ducatum igne et gla-</i>

¹ Bawarii cum Ungariis congressi multa cede prostrati sunt, in qua congressione Liutbaldus dux occisus est.

² Itt a Hin kétségtelenül a 913. följegyzésre vihető vissza.

Lothariensis regni pervenerunt. Erchanger et Berahtold decollantur.

ad a. 932. Ungarii per orientales Francos et Alamanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis iuxta Wormaciam Rheno transito usque ad mare oceanum Galliam devastantes per Italiam redierunt

ad a. 954. Ungarii ducentibus inimicis regis in quadragesima, Rheno transito, pervadentes Galliam inaudita mala in ecclesiis Dei fecerunt et per Italiam redierunt.

et regnum Lothariense

igne et gladio consumpserunt et Erchangerum et Bertoldum decollaverunt. Hic vero egressi Franciam et Galliam expugnaverunt.

dio vastaverunt, ubi circa Strozburg in quodam prelio Ecardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Brabancie, qui ei venerat in auxilium, captivantes decollantur. Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliterque in ecclesia Dei servientes, Metense, Treverense et Aquisgranense territoria igne devastantes, deinde per abrupta Senonensium per populos eterni Martis viam sibi gladio aperientes, paraverunt. Ubi siquidem Segusam, Taurinamque civitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes, plenum Lombardie dum vidissent, totam pene provinciam concitatis cursibus vastavere, et ita ad proprium regnum cum victoria reverterunt.

Még nevezetesebb következtetéseket vonhatunk azonban le Anonymus következő 56. fejezetéből. Ámbár az 55. fejezetben már elmondta a bosszuló hadjáratot, az 56.-ban azt még egyszer megteszi. A hidat ehhez már ott előkészítette, mondván: „Tunc dux Zalta et sui milites propter illatam iniuriam inimicorum contra eos inspirare ceperunt et, quolibet modo possent, eis vicem reddere non tacerent.” A hadjárat vezére itt is Botond, de nem egyedül, hanem Előd fia Szabolccsal; a császár viszont az előző fejezet Konrádjával szemben Ottó (Atho). Anonymus itt még azt is tudja, hogy a magyarokat akkor Ottó ellenségei hívták segítségül. Ezt az ismétlést egy hiba magyarázza meg az előző fejezetben. Az t. i., hogy Botond seregének bosszuló hadjáratát, nagyhangú dicsőítő frázisok után, Erchanger és Berchtold kivégzése után, mégis vereséggel végzi: „Hinc vero egressi Franciam et Galliam expugnaverunt, et dum inde victores reverterentur, ex insidiis Saxonum magna strage perierunt.” Ez a csellel való elvesztés tulajdonképen az augsburgi ütközet megismétlése. Anonymus tehát belezavarodott a vereségek és bosszúk hálójába. De amit forrásában Erchanger és Berchtold halála után talált,

még sem akarta fölhasználatlanul hagyni. Ami Reginonál a 945. évnél van elmondva, elmondta tehát a második bosszuló hadjárata után egészen abban a formában, ahogy azt a krónikák is fenntartották.

Regino

Ungarii ducentibus inimicis regis in quadagesima, Rheno transito, pervadentes Galliam inaudita mala in ecclesiis Dei fecerunt et per Italiam redierunt.

Anonymus

Qui cum egressi essent a duce Zulta, rursum Bavariam, Alamanniam et Saxoniam atque Turingiam in gladio percusserunt et exinde egressi in quadagesima transierunt Renum fluvium et regnum Latariense in arcu et sagittis exterminaverunt. Universam quoque Galliam atrociter affligentes, ecclesias Dei crudeliter intrantes spoliaverunt. Inde per abrupta Senonensium per populos Aliminos ferro sibi viam et gladio aperuerunt.

Legyen szabad felhívnom az olvasó figyelmét különösen arra, hogy az Anonymus e helyen megismétli az *egressi* szót; először a saját elbeszélését vezeti be vele, azután a forrásból veszi át. De megvan ugyanez a fordulat a fentebb közölt párhuzamban is a 932-iki adatra támaszkodva s ezzel ismétlődik Gallia elpusztításának említése is.

De van Anonymusnál másutt is hasonló zavar; így mindjárt az első fejezetben Scythia leírásánál, ahol szőrmékben, aranyban, ezüstben és drágakövekben való bőségét szintén kétszer mondja el ugyanabban a fejezetben.¹

ubi ultra modum habundanter inveniuntur zabolini ita, quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subbulci ac opiliones sua decorant vestimenta in terra illa. Nam ibi habundat aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terre illius preciosi lapides et gemme.

Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terre inveniuntur.

Ugyancsak a bevezető fejezetekben az ismétlések egész sora származik merő tudákosságból. Szinte kéri ezekből, hogy amikor valami fordulat forrásában megragadta a figyelmét, azt minden lehető alkalommal megismételte. Pl. a scythiákról:

c. 1. nullius nusquam imperatoris potestati subacti fuerunt
u. a. fejezetben lejjebb: Scithica enim gens a nullo imperatore fuit subiugata

¹ Észrevette ezt már Kaindl is: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Archiv f. österr. Geschichte. Bd. LXXXIX. 1. Hälfte, S. 385.

- c. 1. Scithici enim sunt antiquiores populi
 u. a. fejezetben lejjebb : Scithici enim, sicut diximus, sunt antiquiores populi
 c. 1. Gens namque Scithica dura erat
 u. a. fejezetben lejjebb : Predicta vero Scithica gens dura erat.

Scythiáról:

- c. 1. tamen multitudinem populorum inibi generatorum nec alere sufficebat nec capere
 c. 5. ex multitudine populorum inibi generatorum, ut nec alere suos sufficeret nec capere
 c. 1. septem principales persone, qui Hetumoger dicti sunt, angusta locorum non sufferentes
 c. 5. VII principales persone qui Hetumoger vocantur ... angusta locorum non sufferentes

Álmosról:

- c. 4. Cum autem ipse Almus pervenisset ad maturam etatem
 u. a. fejezetben lejjebb : Dux autem Almus, dum ad maturam etatem iuventutis pervenisset

vagy az az ismétlés, hogy a scythiák milyen idegen fejedelmeket győztek le, amit először Scythia leírásában (c. 1.) mond el, azután pedig szinte ugyanazokkal a szavakkal, a Kiev alatt vívott csatánál (c. 8.).

Az augsburgi csatánál elkövetett zavarhoz hasonló egy másik ismétlés is, hogy az orosz fejedelmek miként beszélnek reá Álmost az átkelésre a Kárpátokon. Ezt először a 9. fejezetben mondja el, ahol Kiev alatt kéri az orosz fejedelmek, hogy hagyja el Galiciát (!) és keljen át a havasokon Pannoniába, másodszor a 11-ik fejezetben, ahol Halics meghódolása után a halicsi fejedelem kéri ugyanerre:

(c. 9.) Duces vero ruthenorum ... rogaverunt Almam ducem, ut dimissa terra Galicie ultra silvam Howos versus occidentem in terram Pannonie discenderent, que primo Athile regis terra fuisset, et laudabant eis terram Pannonie ultra modum esse bonam. Dicebant enim, quod ibi confuerent nobilissimi fontes aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes, quam terram habitarent sclavi, bulgarii et blachii ac pastores romanorum.

(c. 11.) tunc enim dux Galicie ceterique consocii sui, quorum filii in obsides positi erant, sic Almam ducem et suos nobiles rogare ceperunt, ut ultra Howos versus occidentem in terram Pannonie descenderent. Dicebant enim eis sic, quod terra illa nimis bona esset et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra diximus, Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri; que etiam primo fuisset terra Athile regis et mortuo illo preoccupassent romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocavissent pastores suos.

Ez a tudakosságból származó ismételtetés megszűnik ott, ahol az író előtt nem feküdt írott forrás: a honfoglalás harcainak leírásánál, beleértve a balkáni hódításokat is. Itt csak két ilyes ismétlésre bukkanunk, amelyek azonban egészen más beszámítás alá esnek. Az első a Lapincs etymologia, amelyet elmond az ottani harcok folyamán (c. 48.) és érint az Árpádhoz visszatérő követek jelentése kapcsán (c. 49.), de már mint ismert tényt és a Wacil-kapu körüli küzdelmeket:

(c. 42.) Illi (Lelu, Bulsu et Bontond) vero *pacis faventes* proprium filium ducis (Bulgarie) in pignus *accipientes* cum multis bonis rebus Bulgarie discesserunt et ducem eorum illesum *dimiserunt*. Deinde egressi *usque ad portam Wazil* iverunt et exhinc egressi *terram Racy subiugaverunt* et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt.

(c. 45.) Zuard et Cadusa *paci faventes* et dona et obsides eorum (bulgarorum) *accipientes* eos quasi suum proprium populum in pace *dimiserunt*, ipsi vero ceperunt equitare *ultra portam Wacil* et castrum Philippi regis ceperunt, deinde totam *terram* usque ad Cleopatram civitatem sibi *subiugaverunt* ... usque ad *terram Racy*.

amelyek kétségtelenül valamely kalandozások korabeli esemény emlékét őrzik valószínűleg valami írott forrás alapján.

A zavarok és ímsétlések tehát mind azokra a helyekre szorítkoznak, amelyek a krónikákkal közös ősforrásból származnak: Scythia leírására, a honfoglalók útjára és a kalandozásokra.

Az olvasó előtt immár tisztán állhat, hogy Anonymus Gestái nem lehetnek krónikáink forrásai és ámbár föl kell tennünk, hogy Anonymus Gestáinak és a krónikáknak ma fennmaradt alakjukban közös ősforrás szolgált alapul, ez sem lehet az Anonymus szerkesztése.

A közölt sok párhuzamos szövegből az is eléggé látható, hogy nem olyan munkával állunk szemben, amelyről egyedül stílussajátságok alapján lehetne véleményt alkotni, különösen a kor és a szerző meghatározásának kényes kérdéseiben.

Felvetem azonban még a kérdést, milyen korból való lehetett az a krónikaszerkezet, amely — egyben a krónikák szövegének is alapja — munkája megírásánál Anonymus előtt fekkhetett?

Hóman az utolsó korhatározó adatot, amelynek Anonymus szövegére hatása volt, II. István 1127. hadjáratának elbeszélésében látja. A II. Géza-kori Kálmán-ellenes interpolációknak semmi kimutatható hatását nem találta. Ezért fogalmazta a választ a fenti kérdésre úgy, hogy Anonymus a Gesta Ungarorum II. István-kori folytatását használta forrásul.¹

¹ Hóman: A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 75. 1.

Ezzel szemben legyen szabad rámutatnom, hogy a kor meghatározása szempontjából igen fontos Szuzdal nevet, ugyanolyan értelemben és ugyanabban a vonatkozásban, ahogy az Anonymusnál is előfordul, Anonymus már a közös ősforrásból merítette.

Előfordul ez a név a magyarok bejövételénél az első kapitányról szóló fejezetben, ahonnan a hún krónika szerzője átvette a primus ingressus-hoz is :

Magyarok bejövetele

... ingressi sunt denuo Pannoniā. Transeuntēs igitur per regnum bessenorum, alborum cumanorum, Susdaliā et civitatem Kyo nominatam, deinde transcederunt Alpes in quadam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles ... ?¹

Húnok bejövetele

Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scithia, intrantes tandem bissos et cumanos albos, deinde susdalos, ruthenos, terramque nigrorum cumanorum intravere.

E két helyet megvilágítja még egy harmadik Scythia leírásánál :

Cui (Scithie) de oriente vicini sunt *bessi* et *cumani albi*. Circa etiam Mare Aquilonis de occidente, quod ei vicinatur, usque *Susdaliā* est desertum silvestre, humano generi immeabile ... ubi nubium densitas per novem menses continue iacet, ubi sol non cernitur per menses memoratos ...

Ismerve azt a viszonyt, amely a tulajdonképeni magyar történet és a hún történet szövegei közt fönnáll, a két változat közül a magyar történeté az eredeti. Ezzel egybehangzik a Scythia leírásáról szóló hely is, amely kétségtelenül — ebben úgyszólván minden kutató egyetért — szintén még a hún történet szerkesztése előtti Gestából való. Amikor tehát ezt a helyet leírták, úgy tudták, hogy a magyarok scythiai hazája és az akkori Magyarország közt bessenyők, fehér kúnok és oroszok laktak.

Nehézséget csak a fehér kúnok elnevezése okoz. Nálunk két különböző népet neveztek kúnoknak. A Salamon és Szent László idejében Magyarországot is háborgató *úzókat* vagy *torkokat*, akiket a Gesta következetesen „*cuni*” néven említ,² és a később a tatárok elől magyar területre menekülteket, akiket krónikáink már „*cumani*” néven ismernek. Ez utóbbiak 1070 körül érték el a Dujeper vonalát, de telepeiknek zöme mindaddig, míg a tatárok őket le nem győzték, a Don vidékén voltak. A bessenyőket és az *úzókat* már a XI. század

¹ Ez a hely Kézai krónikájában teljesen hiányzik.

² A *cuni* név ezekben a részekben következetesen van használva, interpolációkban épp úgy, mint az alapszövegben.

végén ők morzsolták föl, úgy hogy akkor töredékeik a kievi és perejaslavi fejedelemségek területén orosz főnnhatóság alatt húzták meg magukat.¹ A XII. vagy XIII. században író magyar krónikás *cumani* néven tehát természetesen ezt az oroszok által *polovceknak*, a görögök által *kumánoknak* nevezett népet érthette, amely magát *sary*-nak = sárga, vagy *ak*-nak = fehér nevezte.² Hagyományból ismerte a megelőző bessenyőket is, akik közül sok telepedett Magyarországra. A fekete kúnokat a húnkrónika szerzője valószínűleg csak tudós fitogtatásból csatolta a sorhoz, vagy mert tudott egy régebbi másik kún népről, vagy mert halott a kievi fejedelemség területén lévő telepeikről. Fekete nevüket is talán maga találta ki, ámbár oroszországi telepeiken nevezik őket *cernii klobuky*-knak = fekete süvegeseeknek is.³

A terület, amely Scythiával határos volt, így jól van meghatározva. Ebben a leírásban Szuzdália, mint az orosz terület szerepel. Kiev nem mint fejedelemség, hanem csak mint város.

A fentebb előadottak szerint természetesen ezek sem származhatnak az 1169-ik év előtti időből, tehát csak a Gestának valamely II. Géza utáni szövegéből.

A cumani szónak ezzel kapcsolatos használata pedig szintén a XII. század végére látszik utalni. A magyarok ugyan már Kálmán 1099-iki szerencsétlen přzemisli csatájában szembekerültek a fehér kúnokkal (kumánok), de akkor krónikáink még nem nevezték őket így. Kálmán hadjáratának a Bécsi Képes Krónikának az interpolációkból származó leírása ezeket a „kumánokat” is csak kúnoknak nevezi. A változás csak annyi, hogy a Salamon és Szent László-korabeli harcokkal ellentétben itt a Bécsi Képes Krónika a *cuni* szót *k*-val *kuni*-nak írja. Legalább is II. István idejében tehát még ez a név lehetett használatban.

Valószínű tehát, hogy a krónika elején, így Scythia leírásánál is előforduló *cumani* név későbbi, mint a *cuni* és *kuni* kitételek, hogy tehát ezek a részek később keletkeztek, vagy ez a szó legalább is egy későbbi átdolgozással jutott a szövegbe. Így kerülhetett a cumani kifejezés az advenák fősorolásának végére, ahol a krónikás említi azokat a népeket, akikről advenák jöttek.

¹ V. ö. ezekre vonatkozólag Kossányi Béla: Az úzok és kománok történetéhez a XI—XII. században. Századok 1924. 519—537. l.

² U. ott 534. l. V. ö. Melich: Szláv jövevényszavaink. I. köt. I. rész 161. l.

³ U. ott 536—537. l.

Ezenkívül egynéhány kéziratba két helyen, nyilvánvalóan a későbbi *cumani* hatása alatt került a *cuni* helyett a *cumani* alak. Így a cserhalmi ütközet leírásának végén: *capita cumanorum noviter rasa tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas, gladiatorum ictibus disciderunt* az Acephalus, Sambucus és Kaprinai kódexekben, a Bécsi Képes, a Budai és Dubnici krónikában, s a következő fejezet elején a bessenyő betörésnél: „*tertio anno post adventum cumanorum*” az Acephalus és Sambucus-kódexben.

Anonymus különben kétféle értelemben is használja. A magyarokkal együtt bejött szövetséges nép mellett egy-két esetben szól az Erdélytől délre, bolgárokkal elvegyülve élő kunokról is, akik a bessenyőkkel együtt Gelu népét sokat háborgatták (*quia a cumanis et picanatis multas iniurias paterentur c. 25.*), és akik a délvidéken Glad ellen hadakozó Zoárd és Kadocsa ellen bolgárokkal és oláhokkal együtt szálltak síkra, a csatában három bolgár kenéz mellett két fejedelmüket (*duces*) veszítve el (*c. 44.*). Ezek tehát kétségtelenül az Alduna vidékére előrenyomult kumán elemek.

Minthogy ennek a *cumani* szónak kapcsolata az Anonymus előtt fekvő ősforrásban a Szuzdal névvel kétségtelen, ez arra enged következtetni, hogy a két név együtt került Anonymus szövegébe.

Hogy a magyar krónikának volt a II. Géza utáni időkből származó folytatása, azt különben Mügelnek az 1152—1167. évekre vonatkozó interpolációi is bizonyítják. Ezek ugyan elég soványak, de tekintve azt, hogy a Bécsi Képes Krónika hosszú interpolációi is csak színtelen, kivonatos alakban maradtak fenn Mügelnnél, azt kell következtetnünk, hogy Mügel előtt ennél a résznél is sokkal bővebb, részletes elbeszélés feketett, avagy egy ilyen elbeszélés kivonatát használhatta.¹

Legyen szabad azonban még egy helyet idéznem a Bécsi Képes Krónika interpolációiból. II. Vak Béla uralkodásánál, a Boriccsal való összeütközés után, a király halálára vonatkozó adatok előtt olvassuk a következőket:

Postquam autem regnum confirmatum esset in manu regis Bele utebatur ex vino multum. Cuius aulici consveti erant, ut quicquid in ebrietate regis petebant, habebant, et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poch et Saul viros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt.

Hogyan egyeztethető ez össze azokkal a föllengző kifejezésekkel, amelyekkel az interpolációk a fejezet élén II. Béláról megemlékeznek? Ez a hely egyenesen kirí az Álmos-ág

¹ A Budai Krónika. Századok 1902. 824—836. l.

tendenciáját képviselő Gesta szövegéből. Ezt sem írhatták II. Gézának II. Béla fiának idejében, de még unokáinak, III. Istvánnak és III. Bélának korában sem valószínű, hogy ez a hely, a Gestába akkor bekerülhetett volna. Ez a hely tehát szintén a XII. század utolsó éveire vagy a XIII. század elejére vallana, éppen úgy, mint a Szuzdal kifejezés, amely leginkább III. Vszevolad idejének felel meg.

Vizsgálatunk tehát az Anonymus és a krónikák közös forrását, a Gestát illetőleg egyáltalán nem vezetett arra az eredményre, hogy azt egységes írásműnek tekinthetnők. Ellenkezőleg újabb bizonyítékokat találtunk időről-időre való följegyzésekre és átdolgozásokra, egy II. Géza utáni átdolgozásra is, amelyben már az Álmos-párti irányzat egészen elvesztette életét.

A Szuzdal névnek használata pedig ugyanazon kapcsolatban és ugyanolyan értelemben a krónikákban és Anonymusnál is, arra engednek következtetni, hogy Anonymus a régi Gestát ebben a II. Géza utáni szerkezetben használta.

